

Pravni vjesnik Pravnoga fakulteta
Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

Izdavač/Publisher

Pravni fakultet u Osijeku, Stjepana Radića 13, Osijek

**Povjerenstvo za izdavačku djelatnost
Advisory Board**

Prof. dr. sc. Damir Klasiček (predsjednik/*Chairman*)
prof. dr. sc. Zvonimir Lauc, prof. dr. sc. Srećko Jelinić, prof. dr. sc. Vladimir Belaj,
doc. dr. sc. Nedeljko Bosanac, mr. sc. Igor Bojanić

Uredništvo/Editorial Board

Prof. dr. sc. Damir Klasiček i
prof. dr. sc. Josip Vrbošić (glavni i odgovorni urednik/*Editor in Chief*)
prof. dr. sc. Vladimir Belaj (tehnički urednik/*Editorial Secretary*)

Medunarodno uredništvo/International Editorial Board

Prof. Dr. Claus Roxin, Ludwig Maximilians Universität München, Deutschland
Prof. dr. Boštjan M. Zupančič Ustavno sodišče,
Ljubljana, Republika Slovenija
Prof. Dr. Manfred Prose, Institut für Strafrecht Strafprozessrecht und Kriminologie
der Karl-Franzens-Universität Graz, Österreich
Prof. Dr. Klaus Dammann, Universität Bielefeld, Deutschland

Lektor/Croatian Language Editor

Branimir Belaj, prof.

**Prevoditelj i lektor za engleski i njemački jezik
English and German Language Editor**

Prof. Željko Rišner
Mr. sc. Ljubica Kordić

Adresa uredništva/Address of the Editorial Board

Pravni fakultet u Osijeku,
Stjepana Radića 13, Osijek, Republika Hrvatska
tel. 031/224-500, fax: 031/224-540
web: <http://zakon.pravos.hr>

Časopis izlazi u 4 broja godišnje (cijena četverbroja 80,00 kn).

Narudžbe slati na adresu uredništva, a novac uplatiti na
žiro račun broj 33600-603-3871.

Naklada 500 primjeraka

Izdano uz financijsku suradnju Ministarstva znanosti
i tehnologije Republike Hrvatske

Tekstovi objavljeni u časopisu referiraju se u publikaciji
Current Legal Theory, Tilburg, The Netherlands

Tisak

Grafika, Osijek

**Tromjesečni glasnik za pravne i društveno-humanističke znanosti
Pravnoga fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku**

**Vierteljahresschrift für Rechts - und Sozialwissenschaften
der Fakultät für Rechtswissenschaften der Universität
J. J. Strossmayer in Osijek**

**Journal trimestriel des sciences juridiques et sociales
Faculté de droit, Université J. J. Strossmayer à Ossiek**

**Quarterly Journal of Law and Social Sciences of the
Faculty of Law, J. J. Strossmayer University in Osijek**



D. Sc. DAMIR KLASIČEK, Associate Professor at the faculty of Law of the Josip Juraj Strossmayer University in Osijek

COERCIVE PROVISIONS IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW

SUMMARY

The author of this article suggests that it is necessary to define the coercive provisions in International Private Law more precisely. He, therefore, according to the criterion of intensity of effect, divides coercive provisions into two categories: those that with their contents and orders define the fundamental values of the respective legal systems, and those coercive provisions that do not regulate the more important values of the legal systems they belong to. This second category of coercive provisions can without any difficulty be applied ex-territorially when they are contained in the foreign applicable law (*lex causae*); they are applied by domestic courts together with the dispositive regulations, regardless of the fact that for the concrete internationally marked situation that is being solved, there are coercive provisions in the domestic law (*lex fori*) that regulate a similar situation differently.

As far as the coercive provisions of greater intensity are concerned, their application is significantly aggravated if they are contrary to such coercive provisions of the *lex fori*, because these make up the public order of the domestic state, and, therefore, the author calls them protective coercive provisions. The author divides these protective coercive provisions into those that strictly order their own application when a certain situation is being dealt with in a domestic court, and those protective coercive provisions that do not regulate their own strict implementation. Both these provisions, together with other written or unwritten values, make up the public order of every state. Protective coercive provisions that order their own implementation thus protect the values defined by their content, whereas those other provisions that do not strictly order their own implementation are protected by the institute of public order in the Private International Law.

Key words: coercive provisions, protective coercive provisions, Private International Law, applicable law, public order, the institute of public order.

UDK 342.33 (497.5)(091) "Až"
Izvorni znanstveni članak
Prilježeno 17. listopada 2000.

Dr. sc. DALIBOR ČEPULO, Pravni fakultet u Zagrebu

RAZVOJ IDEJA O USTROJU VLASTI I GRAĐANSKIM PRAVIMA U HRVATSKOJ 1832. - 1849.*

Pojava modernih ideja o ustroju vlasti i građanskim slobodama i pravima u Hrvatskoj je na određeni način bila zakočena činjenicom da se borba za hrvatsku autonomiju vodila u vidu obrane iura municipalia koji su temelj imali u staleškom uređenju. Do svojevrsnog programskog prijelaza hrvatskog nacionalnog pokreta s pretežito konzervativne na pretežito liberalnu podlogu dolazi 1848. Međutim, povoljne političke okolnosti za postavljanje moderne regulative ustroja vlasti i položaja pojedinca nisu našle odraza u zakonodavnoj djelatnosti Hrvatskog sabora 1848. što je imalo dugoročne posljedice u hrvatskoj politici. Ipak, modernizacijska stremjenja na institucionalnom planu vidljiva su u izradcima saborskih odbora iz 1849. godine.

Ključne riječi: Habsburška Monarhija, liberalizam i konzervativizam, modernizacija, ustroj vlasti.

IDEJE O USTROJU VLASTI 1790. - 1830. - OBRANA ZASEBNOSTI HRVATSKE NA STALEŠKOJ OSNOVI

Nakon što je 1790. došlo do vraćanja ustavnosti, politički život u Hrvatskoj bio je obilježen pozivanjem hrvatskih staleža na feudalni ustav, ali i odricanjem od nekih ključnih sloboda i prava u njemu sadržanih te oslonom na mađarske staleže kao na jačeg saveznika u protivljenju habsburškim centralističkim tendencijama. Dok se u to doba među mađarskim staležima postupno probijala ideja o nacionalnoj državi kao najboljoj brani apsolutizmu, dotle su hrvatski staleži odgovor na Josipove modernizacijske reforme

našli u defanzivnom vraćanju tradiciji i latinskom jeziku kao jamstvu hrvatske ustavne zasebnosti.¹ Ulazak u rat protiv Francuske pojačao je reakciju Dvora koja se posebice očitovala u vrlo strogoj cenzuri i zabrani tajnih društava zbog čega je bitno otežana pojava reformske djelatnosti.² Određeni "jakobinski" odrazi koji su se u to doba pojavili u Ugarskoj i Hrvatskoj među slabašnom "ple-

* Ovaj je rad izraden u sklopu autorovog istraživačkog projekta *Introducing the Rule of Law in Peripheral Regions in the 19th Century* prihvaćenog pri Research Support Scheme of the Open Society Institute (Prague), No. 648/2000.

¹ Šišić, Ferdo. *Pregled povijesti hrvatskog naroda*. Zagreb 1962 (1* Zagreb 1916), 372; ; Šidak, Jaroslav - Foretić, Vinko - Grabovac, Julije - Karaman, Igor - Strčić, Petar - Valentić, Mirko. *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*. Zagreb 1988, 24. Valja ipak spomenuti i Nikolu Škrleca Lomničkog, najznačajniju ličnost političkog i upravnog života svojeg vremena u Hrvatskoj koji je u svojoj upravno-političkoj djelatnosti i objavljenim te brojnim neobjavljenim rukopisima stajao na razmeđu tradicionalnih i modernih odrednica. Usp. Čepulo, Dalibor. *Ideje o ustroju vlasti i pogledi na državopravna pitanja Nikole Škrleca Lomničkog*, U: Vranjican Stjenko (ur.). *Nikola Škrlec Lomnički, sv. III*. Zagreb, 2001, *passim* (u tisku).

² Šidak i dr., 1988, 18.

bejskom" inteligencijom ostavili su slabog traga nakon represivne reakcije na urotu opata Martinovića 1794. godine³. Kasniji odrazi "francuskih" ideja u Hrvatskoj svojom malobrojnošću svjedoče o tome da one, unatoč prisutnosti, nisu imale šire odraze.⁴

Zamiranje odraza modernizacijskih zamisli u Hrvatskoj već u samim njihovim začetcima nije spriječila ni kratkotrajna francuska vladavina u primorskom pojasu, odnosno do Save 1806. - 1813. Francuska prisutnost donijela je neke značajne političke i kulturne promjene na hrvatskom tlu (ukidanje Dubrovačke Republike, pokretanje prvih novina na hrvatskom, uvođenje liberalnih reformi), ali je glede modernih političkih ideja ostavila tek skromne odjeke među intelektualnom elitom u Dubrovniku i Dalmaciji, dok je francuska vlast bila nešto prihvaćenija među stanovništvom Vojne krajine koja je i dalje ostala u režimu vojne uprave⁵. No, ti odrazi nisu bili dovoljno snažni da bi mogli osigurati stabiliziranje i trajnije širenje odgovarajućih zamisli, a moderne francuske pravne i upravne reforme, koje su bile uvedene do 1813. ubrzo su zamijenjene austrijskim propisima⁶. K tomu, stečevine kratkotrajnog

³ Hanák, Péter. *Povijest Mađarske*. Zagreb 1995 (1* Budapest 1991.), 116-117; Šidak, Jaroslav. *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*. Zagreb, 1973, 88; Šidak i dr., 1988, 18-19.

⁴ Šidak, 1973, 19; Šurmin. Đuro. *Hrvatski preporod*, I. Zagreb, 1903, 10-11.

⁵ Ideje Francuske revolucije našle su slabašnog odjeka u Dalmaciji (Splitu) još 1792, a do nešto izraženijeg prihvaćanja došlo je nakon uspostavljanja francuske vlasti u slobodnozidarskim ložama koje su bile tek karika u sustavu nove uprave. Napoleonovoj su vladavini širi slojevi, čini se, bili naklonjeniji u Vojnoj krajini u kojoj je Marmont proveo modernizaciju vojničkog uređenja. U Dubrovniku su se "francuske" ideje, pak, širile i prije dolaska Francuza te su našle uporište među plemićima i obrazovanijim građanima pa i među širim slojevima. Šidak, 1973, 87, 93; Šidak i dr., 1988, 20, 33, 36.

⁶ U francuskom razdoblju je provedeno odvajanje sudstva i uprave i uvođenje moderne uprave, uvedeni su Napoleonov zakonik i francuski kazneni propisi, crkva podvrgnuta državi, ukinuti su cehovi, provedene reforme u školstvu. Te su reforme bile prvenstveno provedene u Dalmaciji, a zatim u manjoj mjeri i u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Maštrović, Vjekoslav. *Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću*. Zagreb 1959., 45-79; Šidak, 1973, 87-94; Šidak i dr., 1988, 15-57.

"francuskog" iskustva bile su u dubokom nesuglasju s tradicionalističkom strukturom društvenog života, posebice u Dalmaciji, pa stoga - skupa s izostankom čvršćeg potpornja u slabašnom intelektualnom sloju - francuska modernizacija nije ni u svijesti stanovništva ostavila gotovo nikakav trag⁷.

Mada ne treba podcjenjivati značaj te prve slabe pojave modernizacijskih ideja kao i kratkotrajnog iskustva koje je pripomoglo senzibilizaciji intelektualne elite i u susjednoj banskoj Hrvatskoj, ipak se ne može govoriti o neposrednom ozbiljnijem utjecaju modernizacijskih ideja u hrvatskim zemljama u tom razdoblju.

Štoviše, izraženo usmjerenje na obranu staleške osnove, koje se u paradoksalnom obliku pokazalo već pri ukidanju Hrvatskog kraljevskog vijeća 1769, pokazat će se i u političkim procesima u Hrvatskoj koji počinju nakon 1790., mada u drukčijem političkom okružju te u funkciji obrane hrvatske autonomije pred snažnim mađarskim presežanjima, posebice po pitanju službenog jezika. Hrvatski je sabor 1790., kao reakciju na jozeffinski apsolutizam svojevoljno prenio svoje i banove izvršne ovlasti na Ugarsko namjenskičko vijeće, a zakonodavne ovlasti po pitanju ratnog poreza na Ugarski sabor, nakon čega je 1791. u škole uvedeno učenje mađarskog kao neobvezatnog predmeta. Mađarska nastojanja da hrvatsku autonomiju učine ovisnom o Ugarskom saboru datirala su još od 1708, a na ugarskim saborima 1790, 1805. i 1807. hrvatski staleži sreli su se s mađarskim pritiscima za uvođenjem mađarskog kao obveznog predmeta u škole, odnosno kao službenog jezika i u Hrvatskoj. Već je tada postalo jasno da je mađarska prevlast pitanje vremena⁸.

Mađarski su zahtjevi obnovljeni nakon što je sazivom Ugarskog sabora 1825. zavr-

⁷ Francuska vladavina mogla se osloniti samo na vlastite činovnike, odnosno obrazovanje pojedince okupljene u slobodnozidarskim ložama. Čini se da je francuska vladavina bila prihvaćena jedino u Vojnoj krajini gdje se zapravo ništa nije ni promijenilo. Šidak, 1973., 92, 93.

⁸ Šišić, 377, 384, 388-389.

šeno razdoblje francisejskog apsolutizma 1812. - 1825. Međutim, velikomađarska nastojanja tada se jasnije usmjeravaju prema pretvaranju cjelokupne feudalne Ugarske u mađarsku nacionalnu državu, a ti naponi postupno dobivaju liberalni sadržaj. Mađarsko je plemstvo iz razdoblja apsolutizma izvuklo pouku o nužnosti stvaranja nacionalne države kao okvira za ostvarivanje svojih interesa, dok ih je slabiji udio Mađara u nacionalnoj strukturi tako zamišljene države usmjerio prema zalaganju za hegemonističkim ustrojem vlasti te za mađarizacijom i kulturnom dominacijom. Odstup hrvatskog plemstva pred tim nasrtajima na Ugarskom saboru 1827. i 1830. urodio je uvođenjem mađarskog jezika u škole kao obveznog. Ipak, uz uzmak Hrvatskog sabora 1827. po pitanju je jezika istaknuta važnost "iura municipalia", obvezani nunciji na njihovo očuvanje i izabran poseban saborski odbor sa zadaćom raspisivanja i objave "statuta municipalia". Ti su stavovi bili u skladu sa žestokim protivljenjem hrvatskih staleža zamisli o ukidanju kmetskih odnosa i drugim modernizacijskim idejama prisutnima na Ugarskom saboru 1832. No, mada su hrvatski neuspjeh po pitanju jezika i radikalizacija mađarskih zahtjeva na nacionalno-političkom planu potvrdili značaj staleškog ustava u obrani hrvatskih prava, istodobno su postavili pitanje njegovih dosega u okolnostima izgradnje moderne nacije i države te otvorili prostor za izlazak preporodnih snaga na političku scenu⁹.

Tako je razdoblje prve četvrtine 19. stoljeća, koje je u većem dijelu zapadnih i srednjoeuropskih zemalja obilježeno izgradnjom institucija i uobličavanjem koncepcija moderne države, u Hrvatskoj još okarakterizirano apsolutizmom i borbom za održanjem ostataka državnopravne autonomije na staleškoj osnovi te presudnim usmjeravanjem na borbu na kulturno-političkom planu¹⁰. Posto-

⁹ Šišić, 393-396.

¹⁰ O povezanosti pitanja jezika i kulturnih zahtjeva u hrvatskom nacionalnom pokretu u tridesetim godinama v. Korunić, Petar. *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom narodnom preporodu 1835-1875*. Zagreb, 1989, 28. i d.

jeći staleški institucionalni okvir, sa županijama kao plemićkim zajednicama s jakim samoupravnim ovlastima, nadzorom nad sudstvom i činovništvom te pravom remonstracije, nije smatran smetnjom niti izazovom za promjene, već jamstvom i uporištem težnji za nacionalnom samobitnošću¹¹. Režim privilegija u izdavanju tiska i oštra policijska cenzura koji traju sve do 1848. godine, dodatno će zakočiti moguća alternativna viđenja razvoja¹². Modernizacijski razvoj u dijelu zapadnih i srednjoeuropskih zemalja, potaknut francuskim utjecajem, a prekinut restauracijama 1815. koje su uvele elemente modernih ograničenja vlasti i građanskih prava, u to doba nije imao parnjaka u Hrvatskoj što je skupa s objektivnim društvenim, gospodarskim, kulturnim i političkim pretpostavkama

¹¹ Municipalno uređenje držalo se, slično kao i u Ugarskoj, temeljem hrvatske državnopravne autonomije i branom ustavnosti, posebice s obzirom na pravo županija da remonstracijom otklone primjenu propisa za koje su smatrale da su protivne ustavu ili štetne za županije kao i s obzirom na mogućnost da putem pune egzekutive svih propisa stvarno kontroliraju njihovo ostvarenje u praksi. Za područje cijele županije sudio je županijski sudbeni stol koji je bio prvenstveno sud prizivne nadležnosti za presude vicežupana, plemićkih sudaca i vlastelinskih sudova. Vrhovni upravitelj svih županijskih poslova bio je veliki župan kojeg je imenovao i plaćao kralj dok je sve ostale činovnike svake treće godine birala županijska skupština (*sedes restauratoria*) između kandidata koje bi iz redova plemstva predložio veliki župan. Veliki župan postavljao je i prisjednike sudbenog stola i *jurassora* (pomoćnika plemićkih sudaca) iz redova plemića sa znatnijim zemljišnim posjedom i oni nisu bili podvrgnuti restauraciji. Županijska skupština, koju su činili povlašteni staleži, imala je široku samoupravnu nadležnost i rješavala je sve poslove iz županijskog djelokruga te birala magistrat koji su činili županijski funkcionari. Slobodni kraljevski gradovi također su imali znatnu upravnu autonomiju s pravom donošenja statuta i izbornim zastupstvom odnosno magistratom sa gradskim sućem na čelu. Beuc Ivan. *Povijest država i prava na području SFRJ*. Zagreb, 1989, 212-221, 314-315; Lanović, Mihajlo. *Privatno pravo Tripartita*. Zagreb, 1929, 66-67, 71-78, 166-170, 329-331. Tkalac, Imbro. *Uspomene iz Hrvatske*. Zagreb, 1945, 217.

¹² Čepulo, Dalibor. Sloboda tiska i porotno suđenje u banskoj Hrvatskoj 1848-1918. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 7, 2000, 2, 927-928; Horvat, Josip. *Povijest novinstva Hrvatske*. Zagreb, 1962, 80-81. i d.

utjecalo i na daljnje smjernice političkih procesa u Hrvatskoj¹³.

IDEJE O USTROJU VLASTI I GRAĐANSKIM PRAVIMA 1830. - 1848. - OGRANIČENI REFORMIZAM NA KONZERVATIVNOJ OSNOVI

Na obilježja hrvatskog političkog razvoja Hrvatske 1830. godine na neki način ukazuje činjenica da se u Hrvatskoj nisu osjetili nikakvi ozbiljniji odjeci pariske Srpanjske revolucije 1830. i previranja toga razdoblja u Europi.¹⁴ Smjernice su se razvoja političke i kulturne borbe u Hrvatskoj razlikovale od onih u zemljama Zapada. U tridesetim se godinama na hrvatskoj političkoj sceni pojavljuje malobrojna izobražena elita, uglavnom građanskog porijekla, čija će djelatnost pokrenuti hrvatski nacionalni preporod, a taj će sloj predstavljati okosnicu modernizacijskih procesa u Hrvatskoj i u Mažuranićevom razdoblju. Ta je skupina u početku okupljena oko Ljudevita Gaja koji 1830. tiska *Osnove pravopisanija*, a iste se godine pojavljuje *De municipalibus iuribus et statutis*, popis hrvatskih staleških prava koje je protonotar Josip Kušević sastavio sukladno zaključku Hrvatskog sabora. No, prekretnicu na hrvatskoj političkoj sceni predstavlja 1832. kada se pojavljuju spis Ivana Derkosa *Genius patriae* u kojem se iznose i prirodno-pravne ideje o slo-

bodi¹⁵ te praktično-programski politički spis *Disertatia* Janka Draškovića, sastavljen kao naputak hrvatskim nuncijima na Ugarskom saboru¹⁶. Draškovićeve spis, u literaturi najčešće označavan kao prvi hrvatski moderni gospodarski i politički program, u osnovi stoji na staleškoj podlozi. Spis sadrži kompromisni poziv na prirodno i povijesno pravo te iznosi načelnu osudu revolucionarne Francuske i ukazuje na englesku evolutivnost kao model razvoja. U skladu s tim, iznosi se i uvjerenje da ugarski staleški ustav pruža dobar okvir za modernizaciju feudalnog ustrojstva Hrvatske i obranu njezine samostalnosti spram Ugarske te za ujedinjenje hrvatskih krajeva. Unutar toga okvira Drašković traži i posebno hrvatsko namjesništvo, odnosno hrvatsku zemaljsku vladu, obnovu nekadašnje vlasti bana i uvođenje hrvatskog jezika kao službenog, prosvjećivanje naroda te niz modernih gospodarskih reformi (industrijalizaciju, priljev kapitala, kredit, trgovačko sudstvo)¹⁷. Međutim, spis ne sadrži zahtjeve za pravnom jednakošću, ukidanjem kmetstva, odgovornom vladom, predstavničkim Saborom pa taj, za hrvatske prilike, značajan iskorak u smjeru modernizacije, stvarno nema i obilježja konceptijskog iskora-

Uspostavljena sprega između pripadnika slabog građanstva i prosvijećenog plemstva te odgovarajući odraz i na programskoj razini nisu bili slučajni. U privredno slabo razvijenoj Hrvatskoj sa zastarjelom privrednom strukturom, inteligencija je bila razmjerno jaka i brojna, a među njom je prevladavalo činovništvo i svećenstvo, potom učitelji te malobrojni odvjetnici čiji će broj i utjecaj snažno porasti u drugoj polovici 19. stoljeća¹⁸. Inteligencija se tek donekle mogla

osloniti na malobrojno, gospodarski i politički slabo građanstvo koje je uobičajeni nosilac liberalno-demokratskih nazora. Zbog toga se (i) građanske nacionalno usmjerene modernizacijske snage u Hrvatskoj od početka oslanjaju na malobrojnu bogatiju građansku elitu i pojedine pripadnike izobraženog "novog" plemstva i svećenstva¹⁹. Takva će sprega i kasnije utjecati na ideologiju hrvatskih građanskih političkih stranaka u vidu izostanka temeljnih demokratskih ideja i revolucionarnih tendencija. Plemstvo i svećenstvo sa sobom nose vlastiti idejni i interesni upliv koji se osobito ogledao u sklonosti pristupu pitanju političkih reformi kroz tradicionalnu podlogu hrvatskog državnog prava i municipalnog sustava, inerciju protureformacijskog usmjerenja, tendencije katoličkog univerzalizma i ekumenizma s namjerom povrata pravoslavlja pod okrilje Katoličke crkve²⁰. Sudionništvo će građanske inteligencije u političkom životu gospodarski slabo razvijene zemlje i njihova postupna prevlast u političkoj eliti nakon 1860. pak donijeti oslanjanje na prirodno pravo kompromisno spojeno sa staleškim tradicijama, sklonost upravno-političkim reformama i intelek-

tualnim konstrukcijama, a slabiju upućenost u financijalne i gospodarske probleme²¹. Takva profiliranost ostat će vrlo važno obilježje hrvatskih političkih stranaka i ubuduće. U razdoblju do 1848. to će se osobito osjetiti u prihvaćanju nacionalno-kulturnih vidova modernizacije te odbacivanju zahtjeva za društvenim i političkim reformama dok će kasnije osobito biti naglašen zahtjev za nacionalnom neovisnošću koji će biti slabije praćen liberalno-demokratskim zahtjevima²².

U tom će sklopu i zreli Drašković (rođen 1770.) značajno utjecati na političko usmjerenje "grupe iz Kapucinske ulice" okupljene oko Gaja koju čine mladi intelektualci, pretežno građanskog porijekla rođeni, uglavnom, između 1805. i 1814. Toj skupini pripadaju Stanko Vraz, Dimitrije Demeter, plemić Ljudevit Vukotinović, Dragutin Rakovec, Antun Nemčić, Fran Kurelec, Ivan Mažuranić dok su nešto stariji Ivan Derkos, Pavao Štoos, Antun Vakanović, Antun Mažuranić te Antun Mihanović²³. Prvotni je interes te skupine na kulturnom planu pitanje jezika koji je praćen idejom o jedinstvenosti hrvatske nacije dok je na političkom planu skupina okupirana državno-pravnom problematikom i obranom municipalnih prava te pitanjem jedinstva hrvatskih zemalja na podlozi državnog prava. Takav konzervativni politički program i kulturni zahtjevi usklađeni s procesom izgradnje moderne nacije koji ne dovode u pitanje dotadašnju društvenu strukturu, omogućili su pristupanje pokretu i pripadnika plemstva i prihvaćanje preporodnih ideja u staleškom Hrvatskom saboru te njihovo za-

ski zakon i latinski jezik kao službeni, da naglašavaju privremenost saborskih odluka iz 1790. o priznanju nadležnosti središnje vlade, da zahtijevaju uspostavu nekadašnje banske vlasti i sjedinjenje hrvatskih zemalja te da najave mogućnost ponovnog donošenja odluka o ratnom porezu u Hrvatskom saboru. U slučaju neuspjeha otpora po pitanju jezika nuncijima je naloženo istupanje iz Ugarskog sabora. Sada bi se Hrvatska trebala obratiti kralju s molbom da dobije posebnu vladu po uzoru na Erdelj. Drašković je pak izabran za poslanika u Gornju kuću. Drašković, Janko. *Disertacija* iliti razgovor, darovan gospodi poklisarom zakonskim u budućem zakonotvorcem kraljevinah naših, za buduću Dietu Ungarsku odaslanem, držan po jednom starom domorodcu kraljevinah ovih. Karlovac, 1991. (1* Karlovac 1832), 99-141; Šidak i dr. 1988, 89; Šurmin, 1903, 85-92.

¹⁷ Drašković, 1991., *passim* Usp. i Horvat, Josip. *Stranke kod Hrvata i njihove ideologije*. Beograd, 1939, 19-21.

¹⁸ Gross, Mirjana. O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. st. U: Gross Mirjana (ur). *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*. Zagreb, 1981, 343-372, 353.

¹⁹ Gross, 1981, 351.

²⁰ Tomašić, Dinko. *Politički razvitak Hrvata*. Zagreb, 1997. (1* Zagreb 1938), 34-37, 54-55, 84-85 i d.

²¹ Tomašić, 1997, 60-62, 80.

²² Tomašić, 1997, 51, 56, 69.

²³ Godine 1832. Ljudevit Gaj ima 23 godine, Stanko Vraz 22, Dimitrije Demeter 21, Ljudevit Vukotinović, Dragutin Rakovec i Antun Nemčić 19, Ivan Mažuranić 18, Vjekoslav Babukić 20, Ivan Derkos i Pavao Štoos 25, Antun Vakanović 24, Antun Mihanović 36. Tada su još u dječjačkoj dobi Mirko Bogović i Ivan Kukuljević (16), Josip Juraj Strossmayer (17), Dragutin Kušlan (15), Ante Starčević (9), Eugen Kvaternik (7). Zreli su Josip. Jelačić (31) i Ferdinand Kulmer (26). Horvat, Josip. *Politička povijest Hrvatske, I*. Zagreb 1989 (1* Zagreb 1936), 35; Horvat J., 1939, 22.

¹³ Čini se da bi se među bitne odrednice razvoja političkog života u Hrvatskoj u prvih trideset godina 19. stoljeća koje su uvjetovale zakašniju pojavu modernizacijskih ideja i pokreta, moglo uvrstiti nerazvijenost društvene strukture s relativno slabim udjelom gradova sa siromašnim građanstvom, relativno siromašnu i slabo obrazovanu feudalnu strukturu nesklonu "novotarizacijama", utemeljenost staleškog ustava u političkoj svijesti naroda, političku rascjepkanost hrvatskog naroda i problem uspostavljanja okvira njihove političke i kulturne integracije, otvorenost hrvatskog političkog sustava nakon 1790. utjecajima izvana.

¹⁴ Valja navesti da su u dalmatinskim gradovima, unatoč strogoj cenzuri i policijskom pritisku, vijesti o nemirima u Italiji 1820. i srpanjskoj revoluciji u Parizu 1830. polučile određeni nemir. Ipak, stanovništvo je ostalo suzdržano te nije bilo stvarnog odraza tih zbivanja o kojima su vijesti prenosili ponajviše hrvatski studenti u Italiji. No, u Bansknoj Hrvatskoj nije bilo ni te vrste reakcije. Šidak i dr. 1988, 96-99.

¹⁵ Usp. Korunić, 1989, 31, 56-58; Šurmin, 1903, 92-95.

¹⁶ Draškovićeve Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših, za buduću Dietu Ungarsku odaslanem postigla je neposredni učinak jer je dijelom našla izraza u instrukciji Hrvatskog sabora 1832. kojom je naloženo hrvatskim nuncijima da na Ugarskom saboru brane vjer-

stupanje u Ugarskom saboru u kojem je u tridesetim godinama bilo težište političkih zbivanja značajnih za Hrvatsku²⁴.

Oko navedenih se pitanja u Hrvatskoj koncem tridesetih godina zbiva politička polarizacija koja, nakon aktivnosti u društvima i čitaonicama, početkom četrdesetih vodi osnivanju političkih "stranaka"²⁵. Ta se polarizacija odvija u isto vrijeme kada i slični procesi u Mađarskoj, ali su pokreti u Mađarskoj i Hrvatskoj posve različitih usmjerenja. U Mađarskoj je politička polarizacija oko odnosa s Austrijom i oko pitanja gospodarskih i političkih reformi iznjedrila konzervativnu stranku višeg plemstva koja se zalaže za izmjene unutar staleškog ustava i održanje čvrstih veza s Dvorom te liberalnu stranku nižeg plemstva i građanstva koji se zalažu za ukidanje staleškog ustrojstva, uvođenje *laissez faire* politike i pretvaranja Ugarske u modernu nacionalnu mađarsku državu neovisnu od Beča. U Hrvatskoj se polarizacija, pak, odvija prvenstveno po pitanju jezika i državnopravnog položaja Hrvatske spram Ugarske na podlozi staleškog ustava. U Hrvatskoj polarizacija vodi podjeli na narodnjake, kojima bečki Dvor pruža taktičku podršku, i mađarone koje čini regionalističko "horvatsko" i slavonsko konzervativno, uglavnom, seljačko plemstvo prestrašeno od novih narodnjačkih ideja.

Navedena polarizacija dovodi 1845. u vezu hrvatske narodnjake i mađarske konzervativce, u čemu posreduje i grof Ferdinand

²⁴ Znakovito je da su se i predstavnici hrvatskih feudalaca i preporodnih snaga na Požunskom saboru našli zajedno na odbijanju mađarskih zahtjeva o reformi seljačkog pitanja. Osim što su hrvatski feudanci branili kmetstvo, i jedni su i drugi držali da je to pitanje bilo političko te da bi izmjene predstavljale kršenje municipalnih prava. Suglasnost je bila i po pitanju otpora uvođenju mađarskog jezika. Horvat J., 1989, 46. 47; Šidak i dr., 1988, 90.

²⁵ Taj je razvoj difuzan te ponekad i kontroverzan (poput Gajevo "rusizma"), ali ipak ima određivu polarizacijsku usmjerenost. Sažeto o razvoju preporodnog pokreta do stvaranja političkih stranaka 1841. v. Horvat J., 1989, 25-59 i d; Korunić, Petar. Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. godine. Prilog poznavanju porijekla hrvatske nacije i države Hrvatske. *Povijesni prilozi* 11, 1992, 201-205; Šidak i dr. 1988, 119-134.

Kulmer, a njihova je spojnica u zalaganju za stalešku osnovu uređenja zemlje, u odnosu prema nacionalnom pitanju, u održanju veza s Bečom na podlozi staleškog ustava te u protivljenju velikomađarskom liberalnom ugarskom nižem plemstvu koje stječe prevagu u Donjoj kući Ugarskog sabora²⁶. I sami narodnjaci nazivaju se "konzervativnom strankom", označavajući tako i svoje obrambeno političko usmjerenje i opredjeljenje za "umjerenim napredovanjem", ali se u nazivu i usmjerenju očituje i težnja da se ne odbije općenito konzervativno hrvatsko plemstvo od čije podrške presudno zavisi uspjeh pokreta obzirom na nerazvijenost građanske klase u Hrvatskoj²⁷. Hrvatski mađaroni, pak, bore se protiv ilirskog imena, novog književnog jezika i municipalnih prava, a zalažu se za širenje mađarskog jezika i ideju o jedinstvenoj mađarskoj državi od Karpata do mora te se unatoč svog stvarnog društvenog i političkog konzervativizma povezuju s mađarskim liberalnim nižim plemstvom kako bi u osloncu na njih očuvali svoj položaj²⁸.

To povezivanje s mađarskim "strankama" još više podvaja dvije hrvatske političke skupine čija se osnovna razlika u odnosu prema pitanju nacionalnog identiteta, stupnju povezanosti s Ugarskom i službenom jeziku produbljuje i odnosom prema pitanju modernizacije. Mađaroni u tom "neobičnom savezu"²⁹ preuzimaju neke modernizacijske

²⁶ Horvat J., 1939, 24; Šidak i dr., 1988, 157.

²⁷ Gaj je u svom *Proglasu* za 1843. povodeći se i za sugestijama iz Beča, zauzeo negativan odnos spram "zapadno-europejskoga liberalizma" i mađarske opozicije zbog "nerazborita dermanja starinstva i još nerazboritijeg izmišljanja novosti" te se založio za "zakonito i umireno napredovanje narodnosti" pod zaštitom kralja. Pripravnost je Narodne stranke na suradnju s mađarskom konzervativnom strankom Gaj najavio i u *Narodnim novinama* 13. XII. 1845, a odmah potom je s njim u polemiku ušao L. Kossuth nazivajući ilirsku stranku buntovnom i ropskom, jakobinskom i mračnjačkom, jezuitskom i rusomanskom. No, to konzervativno Gajevo opredjeljenje nije bilo lako ni potpuno prihvaćeno među narodnjacima. Horvat J., 1962, 146; Šidak, Jaroslav. *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*. Zagreb, 1973, 143-145; Šidak i dr., 1988, 157.

²⁸ Horvat J., 1939, 24, 26; Horvat J., 1989, 60-61; Šidak i dr., 1988, 133.

²⁹ Horvat J., 1989, 60.

zahtjeve mađarskih liberala dok narodnjaci veličaju "konstituciju ugarsku, kraljevinu Hrvatsku i narodnost ilirsku"³⁰, povezujući ideal izgradnje nacije s održanjem autonomnog položaja na osnovi staleških prava. Tako, protustavljenost narodnjaka liberalnim mađaronima, velikomađarska usmjerenost mađarskih liberala, potreba savezništva hrvatskog konzervativnog plemstva, legitimnost staleškog ustava i njegova ukorijenjenost u narodnoj svijesti i neposredna iskoristljivost u obrani hrvatskih prava uvjetuju početnu udaljenost hrvatskih narodnjaka od političkih liberalnih modernizacijskih zamisli mada među dijelom članstva to usmjerenje nije bezrezervno prihvaćeno³¹.

Politički zahtjevi iz redova Narodne stranke, nakon početnog razdoblja postaju sve snažniji, a osobito su usmjereni na dobivanje vlastite vlade po uzoru na Hrvatsko kraljevsko vijeće³² koje je snažno istakao i Sabor 1845. godine³³. To su zahtjevi za samostalnom (ali ipak ne i odgovornom vladom) te počivaju na feudalnoj podlozi smjerajući na upotpunjenje staleške osnove, a ne i na njezinu izmjenu. Ipak, postupno se shvaćaju ograničenosti takvog političkog okvira razvoja u sklopu nastojanja izgradnje nacionalnog identiteta i racionalnog ustrojstva autonomne vlasti. Već je 1842. ustan Kukuljević-Sakcinski kritizirao plemstvo zbog njegove pasivnosti u preporodnoj borbi i ukazao na važnost znanja za postizanje općeg blagostanja³⁴, a podjela na "demokratski" usmjere-

nu "ljevicu" i staleški raspoloženu "desnicu" vidljiva je i nakon zabrane ilirskog imena³⁵. Određena radikalizacija koja se zbiva nakon Ugarskog sabora 1843. godine³⁶, ogleda se i u naznaci koncepcijski drukčijeg gledanja u časopisu *Branislav* (1844. - 1845.), zbog cenzure tiskanom u Beogradu³⁷. Časopis se u prvom broju pozvao samo na prirodno i pozitivno pravo zanemarujući "državno" (povijesno) pravo, dok je u članku "Želje rodoljuba" istakao ne posve jasno objašnjen zahtjev za modernizacijom Sabora "čišćenjem od zastarjelog" putem razmjere podjele mandata, ustanovljenjem reda postupanja i širenjem djelokruga i članstva te potrebu za ustanovljenjem "vlastitog našeg namjesništva ili konziliuma"³⁸. No, unatoč značajnom pomaku to je još daleko od sustavnog niza zahtjeva za cjelovitim preustrojem vlasti koje postavljaju mađarski liberali na Ugarskom saboru.

Unatoč tijesnoj vezi Narodne stranke s mađarskim konzervativcima, nacrt stranačkog programa koje je krajem 1846. izradio Ljudevit Vukotinović predstavljao je jasniju naznaku njezinog postupnog i suzdržanog

³⁵ "Desnica", koju su preko bana Hallera podržavali krugovi iz vlasti, nije bila sklona naglijim promjenama čak ni po pitanju jezika jer je shvaćala da uvođenje hrvatskog jezika vodi uvlačenju širih slojeva i time demokratizaciji i daljim promjenama u gospodarskim i političkim pitanjima. "Ljevicu" pak čini "skupina iz Kapucinske ulice". Horvat J., 1989, 76.

³⁶ Horvat J., 1989, 80-81.

³⁷ *Branislav* je uređivao Bogoslav Šulek, ali se čini da je u njegovom konačnom uređivanju sudjelovao i Pavle Čavlović, bivši sjemeništarac poslan u Beograd iz Zagreba da bi nadgledao tiskanje njihovih spisa te članovi panslavističkog kluba u Beogradu koju je osnovao Franjo Zach. U časopisu su surađivali Antun Vraniczány, Dragutin Kušlan, Josip Drašković, Bogoslav, Antun Vakanović. Časopis je ugašen 1845. nastojanjem grofa Ferdinanda Kulmera i uz pomoć Janka Draškovića i Ljudevita Gaja. Uvjerljivijom mi se čini Šidakova tvrdnja (Šidak, 1973) da Mažuranić nije surađivao u tom listu nasuprot tvrdnji Josipa Horvata i naznaci Milorad Živančevića da jest (Horvat J., 1962). Horvat J., 1962, 140-145; Horvat J., 1989, 81; Šidak, 1973, 153-166, 280; Šidak i dr., 1988, 150-151, 154; Živančević, Milorad. *Mažuranić*. Novi Sad - Zagreb, 1988, 95..

³⁸ U *Branislavu* je čak najavljeno i donošenje osnove o "konzilijumu" koja, međutim, nije donijeta. Šidak, 1973, 164; Horvat J., 1989, 81.

³⁰ Šidak i dr. 1988, 136.

³¹ Među narodnjacima se odijelilo konzervativno krilo koje se zalagalo prvenstveno za suradnju s Dvorom i lijevo krilo sastavljeno od mladih pripadnika koji su se zalagali za demokratizaciju političkog života. Horvat J., 1939, 27; Horvat J., 1962, 146. I Imbro Tkalac u svojim uspomena-ma konstatira da su Hrvati "postali protivnici Mađžara, iako su bili politički liberali baš kao i Kossuthove pristaše među Mađžarima" te da su postali i "protiv svoje volje saveznicima političke konzervativne stranke". Tkalac, 203.

³² Šidak, Jaroslav. *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*. Zagreb, 1973, 222, 226, 231; Šidak i dr., 1988, 146-147, 149.

³³ Šidak i dr., 1988, 155.

³⁴ Šidak i dr., 1988, 146.

kretanja prema stranci liberalnih obilježja. Taj je nacrt kritički nadovezan na program mađarskih konzervativaca (donijet neposredno prije toga) kojeg je Vukotinićev nacrt ispravio i dopunio naglašavanjem hrvatskih narodnih posebnosti u jeziku i "nezavisnosti" u "domaćim poslovima". No, uz osnovnu preokupaciju tim pitanjima iznosi se i težnja za uvođenjem nekih modernih načela ustrojstva vlasti i reguliranja položaja pojedinca i to: pretvaranje staleškog Sabora u predstavnički, preciziranje županijskog djelokruga i podjela vlasti u županijama, izjednačenje stanovnika u snošenju javnih tereta, odnosno oporezivanje plemstva, pravičniji zakoni koji se tiču građanskih prava, uređenje gradova, donošenje zakona o prehrani stanovništva, ukidanje aviciteta, rješavanje urbanskih pitanja i to posebno otkup tlake pa i ograničena podjela vlasništva onima koji ga nemaju³⁹. Tim bi nacrtom, koji iz nepoznatih razloga nije i prihvaćen, narodnjaci prihvatili cijeli niz modernih vrijednosti pa je taj nacrt značajnije prelazio program ugarskih konzervativaca i znatno se približavao liberalnom programu, dok je vezu s konzervativnim programom zadržao svojim osloncem na suradnju s vladom.

Očito je bilo da su među narodnjake prodrle moderne liberalne ideje, ali je kretanje stranke u tom smjeru bilo presporo za mlade članove koji od početka nisu posve prihvatili konzervativno usmjerenje. Građanski intelektualci nisu mogli biti zadovoljni zahtjevima koji su u osnovi ograničavali važenje prava na privilegirane staleže. Previranja koja su započela u stranci odvajanjem "mladih" zbog nezadovoljstva djelatnošću "vođa" na promicanju "narodne i municipalne samostalnosti" i "narodne sreće i ustavne slobode" te zbog suradnje s ugarskim konzervativcima, urodila su 1847. pokušajem

³⁹ Usp. tekst Vukotinićevog nacrtu programa Narodne stranke Ilirske u: Šidak, Jaroslav. Prilog historiji stranačkih odnosa u Hrvatskoj uoči 1848. *Historijski zbornik* 13, 1960, 203-205. Usp. i Šidak, 1973, 147, 159; Šidak i dr., 1988, 157-159.

osnivanja posebne skupine "napredovaca" u što je, uz Dragutina Kušlana, značajnije bio uključen i Ivan Mažuranić⁴⁰. Iz nacrtu proglašenja "napredovaca" vidljiv je zahtjev da se "narodna i municipalno-upravna samostalnost" postavi na "temeljnih naravnog prava", da se na povijesnom temelju osigura slobodan ustavni razvoj i da se "blagodati konstitucije" protegnu na "sve žitelje ovih Kraljevina" te da se tek pod tim uvjetima sklopi savez s Ugarskom⁴¹. Na prijelazu iz 1847. u 1848. u *Narodnim novinama* se pojavljuje i pitanje odgovornosti ministarstva, a uvijeno se iznose i kritike na račun Sabora organiziranog na staleškom načelu te ističe potreba ukidanja kmetstva⁴². Očito je tako da je do 1847. među dijelom narodnjaka došlo do prihvata liberalnih ideja koje su oni nastojali spojiti sa staleškim ustrojem, a vjerojatno je da bi dalji razvoj zbivanja pogodio izradi stranačkog programa sa srodnim zamislima za koje je postojala intelektualna pripremljenost barem dijela članstva. Taj je razvoj prekinut, a jedinstvo stranke očuvano zbog revolucionarnih zbivanja u Austriji, Ugarskoj i europskim zemljama, a osobito zbog pretakanja velikomađarskih aspiracija u "travanjske zakone" koji su neposredno ukidali hrvatsku autonomiju⁴³. Ti događaji iz prve polovice ožujka nastupili su prije nego li je došlo do samoniklog kristaliziranja stavova u pokretu, ali su oni ujedno značajno ubrzali

⁴⁰ Sukob "mladih" i "starih" u Narodnoj stranci nije dovoljno razjašnjen. Kušlanova i Mažuranićeva djelatnost, koja je prethodila sukobu, (Kušlan je surađivao u izdavanju i raspacavanju *Branislava*, Mažuranić je namjeravao 1845. otkupiti karlovački *Der Pilger* i pretvoriti ga u hrvatski časopis) nije imala jače političko obilježje, ali je *Domo- i rodoljubno društvo karlovačko* koje su osnovali, čini se, imalo značajnije političke ambicije. No, zbog (neobjašnjivog) političkog "burkanja", to je društvo prestalo djelovati. Horvat J., 1962, 133, 147; Šidak, 1973, 149-149; Šidak, 1973, 281; Šidak i dr., 1988, 159-161.

⁴¹ Horvat J., 1962, 148; Šidak i dr., 1988, 160. Nacrt proglašenja hrvatskih "napredovaca" i komentar v. u: Mažuranić, Ivan. *Sabrana djela. Sv. IV. Pisma i govori.* (prir. Milorad Živančević). Zagreb, 1979., 450-451; Šidak, 1960, 205-206.

⁴² Horvat J., 1962, 149.

⁴³ Šidak i dr., 1988, 160.

njegovo preusmjerenje u nastojanju da se odgovori na izazove revolucionarnih zbivanja i velikomađarska presezanja u hrvatska prava.

Ipak, bilo kako mu drago, ožujak 1848. narodnjaci su dočekali bez pravog modernog gospodarskog i političkog programa - izuzimajući Draškovićevu *Disertaciju* - i bez prethodne sustavnije organizacijske i akcijske pripremljenosti na takva zbivanja.

ZBIVANJA 1848. GODINE I ZAHTJEVANJA NARODA - NAGLA LIBERALIZACIJA HRVATSKOG NACIONALNOG POKRETA

Iznenađna i dramatična zbivanja u hrvatskom okružju 1848. dovest će do brzog razvoja modernizacijskog koncepta u Hrvatskoj za koji prethodno nisu postojale posve izgrađene pripreme. Splet okolnosti u zemlji i izvan nje ponukao je hrvatske nacionalno-političke snage da odgovore na naraslu opasnost po samostalnost Hrvatske te da istovremeno odgovore na izazov mogućnosti preoblikovanja staleške u modernu nacionalnu autonomiju. Za razliku od slabih odraza 1789. i 1830. godine, europska zbivanja 1848. našla su u Zagrebu svoj jasan i snažan, ali specifičan izraz, koji je pokrenuo proces postupnog, sustavnog i trajnog priključivanja Hrvatske europskim procesima izgradnje modernih institucija vlasti i jamstava sloboda i prava pojedinaca.

Presudnim zagrebačkim zbivanjima u ožujku 1848. prethodile su vijesti o revolucionarnim zbivanjima u Parizu i Italiji, vijesti o velikomađarski usmjerenim raspravama na Požunskom saboru kao i o bečkim i peštanskim revolucionarnim zbivanjima polovicom ožujka te proglas Ferdinanda V. o slobodi tiska. U brzoj reakciji na ta zbivanja prvaci su Narodne stranke već 17. ožujka sazvali sjednicu zagrebačkog magistrata na kojoj je Ivan Kukuljević-Sakcinski iznio novu političku podlogu Narodne stranke, pozvavši na raspravu o ustavu zasnovanom na "neotudivim pravima čovjeka, na jednakosti pred zakoni-

ma, na slobodi tiska i na pravednoj razdiobi poreza" te se založio za ukidanje desetine i tlake nakon što je ona ukinuta na Ugarskom saboru⁴⁴. Pet dana potom sazvana je narodna skupština grada Zagreba pod predsjedanjem Janka Draškovića te su na njoj usvojene 22 programske točke *Želja naroda*. Taj je dokument poslužio kao osnovica za 30 točaka *Zahtjevanja naroda*, programske završnice prvaka Narodne stranke, koja je 25. ožujka usvojena na Velikoj narodnoj skupštini u Zagrebu zamišljena kao supstitut feudalnom Saboru⁴⁵. Ti su programski dokumenti prvi koji pokazuju jasan i cjelovit raskid narodnjaka s dotadašnjom tradicijom pravno-političke misli utemeljenoj na, uglavnom, staleškoj osnovi.

Zahtjevanja naroda iznose opće ideje revolucionarnih pokreta toga vremena, ali njihovim prelamanjem kao i iznošenjem specifičnih zahtjeva, odražavaju i trenutak nastanka. Radi se o višeslojnom dokumentu koji na relativno nesustavan način objedinjava načelno-programsku i posve operativnu i konkretnu razinu kao i pojedinačne zahtjeve. U uvodu je iskazana volja zadržavanja zajedničkog državnopravnog okvira s Ugarskom, a nastalog slobodnim združivanjem uz uvjet međusobne jednakosti te vjernost dinastiji na temelju pragmatičke sankcije (to jest povezanosti austrijskih i zemalja ugarske krune), ali je svečano iskazana potpora stečevinama bečke revolucije čime su liberalni sadržaji postavljeni unutar ustavnosti sa staleškim korijenima. Trideset točaka sadrži zahtjeve koji se odnose na nacionalno i teritorijalno jedinstvo hrvatskih zemalja, potvrdu autonomnih prava Hrvatske uobličenih u modernu ustavnu osnovu koja podrazumijeva moder-

⁴⁴ Neustädter, Josip. *Ban Josip Jelačić i događaji u Hrvatskoj od 1848.* 1 (prir. I. Gostl). Zagreb 1994 (1* Zagreb 1940, na francuskom izvorniku), 281.

⁴⁵ O *Zahtjevanjima naroda* usp. Horvat J., 1939, 28-30; Horvat J., 1989, 106-108; Neustädter, 287-288, 300-304; Korunić, 1989, 59, 98-99; Korunić, 1992, 211-212; Šidak, Jaroslav. *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-49.* Zagreb, 1979, 33-74, 51-5.

no, racionalno ustrojstvo vlasti i jamstva najvažnijih sloboda i prava pojedinaca. Zbog pragmatičnosti i nesustavnosti dokumenta otežano je izvršiti sustavniju analizu zahtjeva i analitičku rekonstrukciju vrijednosne podloge, ali je moguće izlučiti neke temeljne vrijednosti na kojima se taj dokument zasniva i koje ukazuju na cjelovitiju podlogu.

Zahtjevanja naroda počivaju na liberalno-demokratskom sustavu vrijednosti s kojima se pokušavaju spojiti institucije tradicionalnog sustava vlasti sa staleškim korijenima (ban, Sabor, županije, neka municipalna prava). Temelj je zahtjeva povratak, odnosno oživljavanje osnovnih institucija vlasti (ban, Sabor) te preustroj dotadašnjeg sustava prema novim načelima. Zahtjevi se nadovezuju na municipalna prava, ali idu dalje od njih i glede širine pojedinih prava, odnosno nadležnosti pojedinih nosilaca, kao i glede njihove podloge koja je postavljena na nova načela. Tako prema *Zahtjevanjima naroda* bana bira narod, odnosno njegovi predstavnici, ban dobiva pravo raspisivanja izbora za Sabor i sazivanja Sabora, ban po funkciji dobiva zapovjedništvo nad vojskom Vojne krajine (t. 1). Traži se vraćanje tradicionalnog uredjenja županija, ali "na novom temelju sadašnje slobode" (t. 28). Povijesnim je pravom (a ne prirodnim to jest "narodnim" pravom) obrazložen zahtjev za ujedinjavanjem izgubljenih hrvatskih područja Dalmacije, Vojne krajine (u pogledu civilne uprave) te ostalih izgubljenih područja, a tradicionalnog je porijekla, ali ne i širine, zahtjev za slobodnim uvozom soli. Više drugih zahtjeva na još određeniji način smjera da u postojeće tradicionalne institucije ulije moderni sadržaj, a ključni je oslonac tih zahtjeva pravna jednakost i ukidanje staleškog ustrojstva. Tako se na razini ustrojstva vlasti zahtjeva uvođenje predstavničkog Sabora na temelju načela jednakosti, a tome je supripadan i zahtjev za neovisnom i Saboru odgovornom vladom s članovima "napredno" usmjerenima koji

užívaju narodno povjerenje. Takav je zahtjev u skladu s načelom "narodne nezavisnosti". U skladu su s tim načelom i nacionalno-kulturni zahtjevi (narodni jezik kao školski i uređovni, osnivanje sveučilišta, politički i duhovni razvoj na narodnom duhu). Od posebne je važnosti što *Zahtjevanja* kao načelne zahtjeve postavljaju cijeli niz klasičnih liberalnih vrijednosti koje se odnose na položaj pojedinca u političkom sustavu, a od kojih se dio dotad nije spominjao u dokumentima Narodne stranke. To su sloboda tiska, vjere, učenja i govora, jednakost pred sudom, bez obzira na stalež i vjeru, te jamstva poštenog suđenja (javnost i usmenost postupka, porotno suđenje, odgovornost sudaca), porezna jednakost, oslobođenje kmetova, puštanje svih političkih zatvorenika na slobodu "po načelu čovječnosti", pravo udruživanja, sastajanja i peticije. U skladu s načelom narodne nezavisnosti je i niz drugih zahtjeva na financijskom, vojnom, gospodarskom te na planu profesionalnog osoblja (osnivanje narodne banke, određivanje poreza na Hrvatskom saboru, preuzimanje pod upravu hrvatskih zaklada i pošte u Hrvatskoj od Središnje vlade, a od Dvorskog ratnog vijeća preuzimanje krajiških prihoda, prisezanje vojske "općem" ustavu, kralju te slobodi svoga i svih ostalih naroda Monarhije, osnivanje narodne straže sa zapovjednikom po tradiciji izabranim na Saboru te narodni jezik u narodnoj vojsci i njezino zadržavanje u zemlji, odlazak strane vojske iz zemlje, obnašanje crkvenih i svjetovnih funkcija isključivo od "domaćih sinova"). Ti zahtjevi svoj odraz imaju u odgovarajućim zahtjevima koji su usmjereni na uređenje Vojne krajine i položaj krajišnika (plaćanje i naknada troškova hrane i odjeće krajišnicima i povratak krajišnika iz Italije, ukidanje rabote u Vojnoj krajini i povratak šuma i pašnjaka pod upravu općina, izjednačenje krajišnika u slobodama i pravima s ostalim stanovnicima Trojedne Kraljevine, samoupravno uređenje krajiških općina

uključujući i sudsku nadležnost)⁴⁶. U zadnji tren dodan zahtjev za ukidanjem celibata i uvođenjem u Crkvu "narodnog jezika" na temelju "tradicionalnog hrvatskog prava" na "narodno" bogoslužje (na staroslavenskom), ukazuje na prisutnost liberala iz redova Crkve među sastavljačima dokumenta⁴⁷.

Induktivnim zaključivanjem prema apstraktnijim razinama u *Zahtjevanjima naroda* kao najvažnija načela mogu se utvrditi i izdvojiti teritorijalna cjelokupnost, politička i kulturna samostalnost, ustavnost, predstavnička vlast i odgovornost vlade, pravna jednakost, neovisnost sudstva i porotno suđenje te sloboda tiska i govora i pravo udruživanja i okupljanja. To su u velikoj mjeri klasične liberalne vrijednosti koje tvore gotovo cjelovi-

tu podlogu za izgradnju modernog državnopravnog ustrojstva uz jamstva prava pojedinca.

Unatoč relativnoj nesustavnosti dokumenta, njegova struktura i raspored pojedinih zahtjeva pokazuju da prioritetno mjesto zauzimaju politička pitanja vezana uz neposredno razrješavanje najznačajnijih neposrednih problema (imenovanje bana i saziv Sabora) te osiguranje hrvatske teritorijalne cjelovitosti i političke neovisnosti, a potom i jamstva temeljnih pretpostavki samostalnog kulturnog razvoja. Tek nakon toga dolaze liberalni politički zahtjevi (čak i oni elementarni poput pravne jednakosti), određeniji zahtjevi za uređenjem institucija kao i preslikavanje zahtjeva na Vojnu krajinu. Tako iz strukture i sadržaja *Zahtjevanja naroda* proizlazi da je temeljna važnost pridavana osnovnim držav-

⁴⁶ Pokušaj rekonstrukcije traženja *Zahtjevanja naroda* kao sustava vrijednosti i ideja može doprinijeti uvođenju nešto više jasnoće u razumijevanje sadržaja tog dokumenta. Trideset točaka *Zahtjevanja* počinje naglašavanjem potrebe izlaska iz "izvanrednog stanja" (u to doba Hrvatska nema bana već banskog namjesnika) i povratka na "zakonito stanje" postavljanjem bana koji bi imao povjerenje naroda i koji bi trebao dobiti zapovjedništvo nad vojskom granice kao i pravo raspisivanja izbora za Sabor, a za čast se bana na samom skupu bira Josip Jelačić (t. 1) - mada ni Sabor nije imao pravo izbora bana koji pak nije imao zapovjedništvo nad vojskom granice niti pravo sazivanja Sabora. Tomu slijedi zahtjev za brzim sazivanjem Sabora (t. 2), a u vrhu važnosti je i zahtjev za teritorijalnim objedinjenjem s Hrvatskom svih "tečajem vremena izgubljenih (...) stranah domovine naše", osobito Dalmacije i Vojne krajine (t. 3). Nejasan načelni zahtjev za "narodnom nezavisnošću" (t. 4) vjerojatno je pojašnjen skupom političkih i kulturnih zahtjeva koji Hrvatskoj jamče samostalni politički i kulturni razvoj. Ti zahtjevi su: vlastita i neovisna vlada odgovorna Saboru s članovima koji imaju povjerenje naroda te su i "od noviega duha napredka i slobode" (t. 5), hrvatski jezik kao unutarnji i vanjski službeni jezik te školski jezik (t. 6), osnivanje Sveučilišta u Zagrebu (t. 7), politički i duhovni razvoj na slobodnom narodnom duhu (t. 8), sloboda tiska, vjere, učenja i govora (t. 9) i svakogodišnje sazivanje Sabora u Zagrebu, Osijeku, Zadru i Rijeci (t. 10). Slijede zahtjevi kojima se traži uvođenje liberalno-demokratskih prava. Ponajprije je to zahtjev da Sabor bude predstavničko tijelo naroda temeljem jednakosti staleža (t. 11), zatim jednakost svih pred sudom bez obzira na stalež i vjeru, javnost i usmenost suđenja, porotno suđenje te odgovornost sudaca (t. 12), porezna jednakost i utvrđivanje poreza na Saboru (t. 13) te oslobođenje kmetova od tlake i podaništva (t. 14), a tek su u posljednjoj trećini uvršteni zahtjevi za pravom udruživanja, sastajanja i peticije (t. 21) i puštanje političkih zatvorenika uključujući poimence spomenutog

Niccolo-a Tomasseo (t. 20). Zatim slijede financijski zahtjevi o osnivanju narodne banke (t. 15) te o stavljanju zaklada i fondova kojima se upravljalo u Ugarskoj pod nadležnost Ministarstva financija Hrvatske vlade (t. 16). Glede oružanih snaga, postavljen je zahtjev za osnivanjem narodne garde na čelu s kapetanom izabranim na Saboru "po staroj navadi" (t. 17), a glede narodne vojske njezin ostanak u zemlji (ako nema vanjskoga rata) pod domaćim zapovjednicima i s domaćim zapovjednim jezikom te sa osiguranom hranom, plaćom i odjećom u doba odlaska u rat, povratak graničara iz Italije i odlazak strane vojske iz zemlje (t. 18), prisegu vojske ustavu, kralju i slobodi svoga i svih slobodnih naroda austrijskog carstva po načelu čovječnosti (t. 19). Unutarnjem uređenju služe zahtjevi za ukidanjem mitnica i slobodnim saobraćajem prema austrijskim zemljama i stavljanjem pošta pod nadležnost hrvatske vlade (t. 22) te slobodan uvoz soli sukladno municipalnim pravima (t. 23). Slijede zahtjevi u vezi s Vojnom krajinom (ukidanje tlake i povratak općinama općinskog zemljišta, stavljanje krajiških fondova pod hrvatsku upravu, izjednačenje krajišnika s ostalim stanovnicima civilne Hrvatske, povratak općinske samouprave uključujući i sudbenost). Tri su zadnja člana očito dodana jer se u njima traži reforma županija "po starom načinu, a na novom temelju sadašnje slobode" (t. 28), obnašanje duhovnih i svjetovnih funkcija isključivo od "domaćih sinova" (t. 29) te ukinuće celibata i uvođenje narodnog jezika u Crkvu prema starom pravu i običaju (t. 30).

⁴⁷ Čini se da je zahtjev o ukidanju celibata te zahtjeve o pridržaju svih časti samo za domaće sinove, a navodno i zahtjev o imenovanju Jelačića za bana, dodao stanoviti Nikola Vaganović. Zahtjevu za ukidanjem celibata oštro se suprotstavio zagrebački Kaptol, a ubrzo je biskup Haulik oduzeo čast podarcidakona Pavlu Štoosu zbog njegove knjižice uperene protiv celibata. Neustädter, 1994., 300, 304; Gross, Mirjana. *Počeci moderne Hrvatske*. Zagreb, 1985, 332.

nopravnim pitanjima, dočim se pitanjima sloboda i prava pojedinca u odnosu prema državi prilazilo kao sekundarnima i izvedenima iz uspostavljenog državnopravnog okvira.

Ostaje pitanje ovako nagle pojave, unatoč svim njegovim nesavršenostima, cjelovitog i modernog programa s vrijednostima koje su prevladavale u razvijenim europskim državama. U Hrvatskoj, za razliku od Ugarske, prethodna zbivanja nisu ukazivala na tako nagli okret Narodne stranke prema cjelovitom prihvatu modernih europskih vrijednosti. Svakako, radi se o, za Hrvatsku, nagloj i radikalnoj pojavi cjelovitog modernizacijskog programa u kojem je sadržana većina zahtjeva klasičnog liberalnog arsenala političkih vrijednosti. Zacijelo se pojava toga programa i posljedičnog smjera u političkoj aktivnosti može objasniti dvama čimbenicima. S jedne strane, čini mi se - nasuprot nekim skepsama u hrvatskoj historiografiji - da je taj dokument nastao kao nadogradnja na načelne zahtjeve sadržane u posve lapidarnih dvanaest točaka peštanskih "Želja naroda" koje su poslužile kao okosnica dokumenta te su potom "peštanski" zahtjevi razvijeni i prilagođeni hrvatskim prilikama uz dodavanje cijelog niza specifičnih hrvatskih zahtjeva⁴⁸. No, brza i uspješna izrada dokumenta *Zahtjevanja naroda* koji predstavlja cjelovit i u značajnoj mjeri nov smjer političkog djelovanja kao i njegov brz i spreman prihvata, pokazuje da se tijekom prethodnog razdoblja

⁴⁸ Čini se da u hrvatskoj historiografiji još nije dovedena u pitanje skepsa J. Šidaka - koji je prvi pridao *Zahtjevanjima naroda* zasluženu pažnju - u pogledu nadovezivanja toga dokumenta na peštanske *Želje naroda*. Šidak je ustvrdio da se dobiva dojam o svjesnom prenošenju peštanskih dvanaest točaka u *Zahtjevanjima*, ali je ustvrdio da su one u Zagrebu bile objavljene u Gajevim *Narodnim novinama* 22. ožujka 1848. kada je osnovni tekst budućih *Zahtjevanjama naroda* već bio izrađen i odobren (Šidak, 1979, 46, 57). No, peštanske točke bile su objavljene 15. ožujka 1848. (Csizmadia Antál. *L'institution du droit bourgeois au cours de la révolution hongroise de 1848. Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae* 25, 1983, 3-4, 317), a još je 1835. uvedena dnevna poštanska veza Zagreba s Bečom i Peštom (Horvat J., 1962, 109) pa je teško vjerovati da ubrzo nakon pojave toga letka u Pešti u Zagrebu nisu znali za njegov sadržaj. Peštanske su *Želje naroda* stoga mogle poslužiti kao osnovica za izradu zagrebačkih *Želja naroda* prihvaćenih na skupštini 22.

među hrvatskim narodnjacima ipak odvijalo zrenje modernih ideja i unatoč tomu što one nisu pretakane u programske dokumente. Dokument *Zahtjevanja naroda* svojom cjelovito razvijenom i pretežito liberalnom prirodom, i unatoč održanju vrlo značajnih elemenata municipalnog okvira, predstavlja novum u razvoju hrvatske političke misli i, na idejnom planu, predstavlja raskid sa zalaganjem za razvoj na isključivo staleškoj osnovici.

Unatoč kraljevom odbijanju da ispuni traženja iz *Zahtjevanja naroda*⁴⁹ taj je dokument svojim simboličkim značajem utisnuo biljeg hrvatskom nacionalno-političkom pokretu 1848. kao i kasnijim akcijama na izgradnji pravno-političke i kulturne osnove moderne Hrvatske u šezdesetim i sedamdesetim godinama. *Zahtjevanja naroda* bila su stvarna programska podloga rada Sabora 1848. godine⁵⁰, a preko neposrednih sudionika pokreta 1848. ideje iz tog dokumenta bojit će konstitucionalne napore Hrvatskog sabora sve do kraja Mažuranićeve razdoblja. Zbivanja 1848. i *Zahtjevanja naroda* predstavljaju i simbolični i stvarni početak ozbiljnih i trajnih napora na uspostavljanju moderne nacionalne države u Hrvatskoj.

Sa *Zahtjevanjima naroda* u prvi plan izbijaju "skupina iz Kapucinske ulice" čiji su članovi sada već u zrelim ili srednjim godinama osim sedamdesetsedmogodišnjeg Draškovića koji je na zalazu⁵¹. Tada i tridesetpetogodišnji

ožujka 1848, a sadržajnu podudarnost tih dvaju dokumenata, zadržanu i u *Zahtjevanjima*, dopunjava i istovjetnost naziva. Po svoj su prilici zagrebački narodnjaci ipak uzeli peštanske *Želje naroda* kao osnovu za izradu svojih *Želja i Zahtjevanja*. Šidakovo zanemarivanje očite vjerojatnosti da je peštanskih dvanaest točaka u Zagrebu bilo poznato i prije sastavljanja zagrebačkih *Želja naroda* možda se može pripisati nevoljkosti da se ishodišta hrvatskog protumadarski usmjerenog pokreta dovedu u vezu upravo s madarskim pokretom.

⁴⁹ *Zahtjevanja naroda* su odbijena i od kralja i od Državne konferencije. Na to je, osim razloga političkog oportuniteta, utjecala i činjenica nelegitimiranosti tih zahtjeva koje je donijela nezakonita skupština, a ne zakoniti Sabor dok je Državna konferencija istaknula kako neki od zahtjeva posve prelaze hrvatske nadležnosti i bave se pitanjima od važnosti za cijelu Monarhiju. Šidak, 1979, 67-69.

⁵⁰ Šidak, 1979, 69.

⁵¹ Horvat J., 1939, 31; Horvat J., 1989, 111.

Ivan Mažuranić izlazi na političku scenu i potpuno se posvećuje političkom radu, a posve zaključuje rad u književnosti s kojim se dotad afirmirao⁵². Mažuranić tada sudjeluje na skupštini u Narodnom domu i član je deputacije koja nosi zahtjeve vladaru. Po povratku u Karlovac piše svoj posljednji, relativno opsežniji, rad, spis *Hervati Madjarom* koji ima i politička i literarna obilježja i razdjelnica je njegova književnog i političkog djelovanja. Taj spis imao je značajan odjek u Hrvatskoj i od važnosti je za cjelovitije razumijevanje prijelaza hrvatskog nacionalnog pokreta na modernu liberalnu političku podlogu i borbu za političke zahtjeve⁵³. Spis je u cijelosti intoniran "francuski". Od učestale pojave parole *liberté, égalité, fraternité* i odgovarajućeg sadržaja, preko "trijadnog" načela strukturiranja rada do zamjetnog "trijadnog" načela čak i u stilu⁵⁴. Uvjeravanjima iz Pešte o rješavanju nacionalnih problema apstraktnim jamstvima pojedinačnih prava i sloboda Mažuranić se suprotstavlja dopunom u vidu načela nacionalne slobode bez koje ni pojedinci ne mogu biti slobodni, kao što ni

⁵² Ivan Mažuranić nakon 1848. neće napisati više ni jedno književno djelo. Nakon prvotne dileme između sve zahtjevnijeg pisanja i političkog rada ("morat ću ostaviti jedno ili drugo"), Mažuranić će se posve opredijeliti za potonje. Živančević, 1988, 95.

⁵³ Spis *Hervati Madjarom* datiran je s "Karlovac, 10. travnja", a napisan je po povratku deputacije koja je nosila kralju *Zahtjevanja naroda* te je nastao u svega nekoliko dana. Mažuranić ga je o svom trošku tiskao u 2000 primjeraka i skrbio se oko njegova raspačavanja, a zatim se, sukladno njegovoj preporuci bratu da se djelo prevede na njemački i mađarski, pojavilo i izdanje Franje Župana na mađarskom. Književni su povjesničari navodili da djelo stoji na "granicima između literature i politike", pisano je proročkim biblijskim stilom, a uzor po sadržaju i stilu ima u Mickiewiczovom djelu *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego*, Ivanovom evanđelju iz Biblije (u prijevodu V. Karadžića 1847) i djelu F. R. de Lamennaisa *Les paroles d'un croyant*. Djelo je ubrzo po objavljivanju preporučeno u *Danici* uz zamjerku u pogledu teškog klasičnog sloga. Usp. pismo Ivana Antunu Mažuraniću v. u: Mažuranić IV, 74-75; Bratulić, Josip. Ivan Mažuranić u Karlovcu. U: Mažuranić, Ivan. *Hervati Madjarom. Odgovor na proglašenje njihove od ožujka meseca i travnja 1848*. Karlovac 1994 (1* Karlovac 1848), 3-11, 6-7; Frangeš, Ivo. *Studije i eseji*. Zagreb, 1967, 42-44 i d; Živančević, 1988, 84; Živančević u: Mažuranić, Ivan. *Sabrana djela*. sv. III. (prir. Milorad Živančević). Zagreb 1979., 458.

bez slobode pojedinaca ne mogu ni nacije biti slobodne⁵⁵. Spis se bavi odnosima nacija na koje gleda kao na kolektivne osobe s pravom na samoodređenje i jednakopravnost te s odgovarajućim prirodnim pravima. Legitimacijska je podloga postavljenih zahtjeva naglašeno i gotovo isključivo prirodno-pravno dok izostaje pozivanje na "starodavna" prava a, štoviše, zahtjev za vjerskom ravnopravnošću suprotan je jednoj od konstanti obrane hrvatske autonomije na municipalnim osnovama. To je prvi put da se u hrvatskim političkim spisima tako naglašeno afirmira prirodno pravo, a zanemaruje municipalna podloga hrvatske zasebnosti. Naglašeno prirodno-pravno usmjerenje imat će i kasnije "Političke iskricе" koje Mažuranić anonimno objavljuje, a koje naglašavaju važnost slobodnih institucija, ustavnosti i vladavine prava, prava naroda, važnost neovisnog javnog mnijenja, ljudskih prava i građanskih prava (pravo nepovredivosti stana), vrijednost razuma, važnost razvoja i relativnost povijesne argumentacije kao i štetnost apsolutizma⁵⁶.

Manje literarno pojašnjenje idejne podloge pokreta i "analitičko" izlaganje glavnih vrijednosti pokreta izvršio je Ljudevit

⁵⁴ Trojnu je formulu Francuske revolucije "sloboda, jednakost, bratstvo" Mažuranić primijenio u obradi triju političkih postavki i pri strukturiranju rada (trijadni slijed poglavlja: numerirano, nenumirano, numerirano) kao i u trojnom ritmu. K tomu u trećem poglavlju (III) Mažuranić govori o Trojednoj Kraljevini. Uz trijadni ritam pojavljuje se i dvojni ritam kojeg Frangeš tumači kao ritam suprotstavljanja odnosno oporbe. Takva se struktura i stil provlači kroz cijeli rad što ga i čini težim za čitanje. Starčević je vrlo negativno ocijenio taj Mažuranićeve spis zbog toga jer bi morao kao "pamflet" biti sadržajno potpun, a ne manjkav te stoga što je pisan teškim i nerazumljivim jezikom. Frangeš, 1967, 44-45, 53-56, 62-67.

⁵⁵ Šidak, 1973, 283.

⁵⁶ Političke iskricе v. u Mažuranić IV, 219-222. Te je notice Mažuranić objavljivao u *Slavenskom jugu* od 10. prosinca 1848. do 20. siječnja 1849. *Slavenski jug* su bile novine *Društva slavenske lipe* koje je prema češkom primjeru osnovala hrvatska "ljeвица" oko Dragojla Kušlana kao način da sustavno utječe na politički život, ali društvo nikada nije steklo obilježja političke stranke. Osim Političkih iskricа nejasno je u kojem je stupnju u tome surađivao i Mažuranić. Horvat J., 1962, 165-166; Šidak, 1973, 288-289. Usp. i Živančevićev komentar u: Mažuranić III, 1979, 465-467.

Vukotinović u brošuri *Nekoja glavna pitanja našega vremena* koja je izišla nakon *Zahtjevanja naroda*. Vukotinović je ukazao na imperativ reformi s uvođenjem predstavničkog Sabora i ukidanjem tlake kao prvim korakom, ali je naglasio potrebu skrbnitstva nad ostvarivanjem prava još nedovoljno zrelog naroda⁵⁷. Vukotinović je istaknuo važnost narodne straže za čuvanje ustavne slobode, ukazao na značaj odgovornosti vlade kao načela koje preokreće cijelo dotadašnje ustavno uređenje jer podrazumijeva i promjenu položaja i preustrojstvo županijskog sustava s obzirom na odgovornost uprave vladi te vlade narodu, založio se za čim šire izborno pravo uz imovinski i intelektualni cenzus, jer širina sloboda i prava znači jaču obranu ustava te jednakost u snošenju javnih tereta, založio se i za načelo javnosti u pravosuđenju i slobodu tiska uz odgovornost te za "opreznost toleranciju" u pogledu vjere⁵⁸.

Među važnijim su programski intoniranim zahtjevima do zasjedanja Sabora i Kukuljevićevi zahtjevi za posebnom vladom i neovisnim Saborom s polazištem u načelima "jednakosti, slobode, bratstva"⁵⁹, a naglasak na samostalnoj i odgovornoj hrvatskoj vladi ili hrvatskom ministru prisutan je i u operativno usmjerenom "travanjskom programu" Narodne stranke.⁶⁰

DJELATNOST SABORA 1848. I SABORSKIH ODBORA 1849. - PROPUŠTENA PRILIKA POSTAVLJANJA MODERNIH TEMELJA USTROJA VLASTI I GRAĐANSKIH PRAVA

Sabor 1848. sazvan je na osnovi naredbe bana Jelačića prema izbornom redu koji je iz-

⁵⁷ "Ako čovjek roba oslobodi iz dugotrajne tmine valja da i skerbi za njega iz početka dok se ne uputi da ne bude morao zlo činiti budi sebi budi drugome". Vukotinović, Ljudevit. *Nekoja glavna pitanja našeg vremena*. Zagreb 1848., 5.

⁵⁸ Vukotinović, 1848., 11-14; Horvat J., 1939, 30.

⁵⁹ Markus, Tomislav. Hrvatski politički pokret 1848.-1849. godine: osnovna zbivanja i ideje. *Povijesni prilozi* 15, 1996, 11-58, 22.

⁶⁰ O "travanjskom programu" v. Beuc, 1985, 249-251.

radila Banska konferencija, ali je u izradi izbornog reda najistaknutiju ulogu imao Ivan Mažuranić.⁶¹ Kratak izborni red uspostavio je dvočlanu strukturu Sabora (virilisti i zastupnici) koja će ostati sve do 1918. Zastupnici će Sabora 1848., kao svojevrsni relikv feudalnog uređenja, predstavljati ustanove (županije i krajiške regimente, slobodne kraljevske gradove i druge privilegirane jedinice te crkvene jedinice i Kraljevsku akademiju znanosti)⁶². Izborno pravo bilo je neposredno i posredno. Aktivno je izborno pravo ostavljeno na uređenje jedinica dok je pasivno bilo regulirano u najosnovnijim crtama te je izrije- kom uključivalo tek dobni, vjerski i cenzus pismenosti, dok je impliciran bio neodređeni imovinski cenzus⁶³. Time je ponajviše favoriziran intelektualni sloj koji je izborima, doista i dobio odlučujući utjecaj.

Cijeli Sabor 1848. bio je jedinstvenog narodnjačkog usmjerenja već i stoga što su madaroni uglavnom pobjegli iz Hrvatske⁶⁴ mada se ubrzo rodila "lijeva" saborska oporba

⁶¹ Mažuranić je izradio i tu osnovu i sve najvažnije državne akte 1848. Članovi odbora za izradu izbornog reda bili su, uz Mažuranića i F. Kulmer (predsjednik), M. Baltić, J. Bunjik, Lj. Gaj, I. Kukuljević, M. Ožegović, Lj. Vukotinović, D. Vuković i F. Žigrović. Polić, Ladislav. *Povijest modernoga izbornoga zakonodavstva hrvatskoga. Mjesečnik Pravičnoga društva u Zagrebu* 34, 1908, 9, 654; Horvat J., 1939, 31; Horvat J., 1989, 119. Zanimljivo je da je na izborima za Sabor 1848. Mažuranić doživio neuspjeh u Karlovcu - jednako kao i godinu dana ranije. No, potom je izabran u obližnjim općinama Draganić i Cvetkovići, a njegov je mandat, unatoč zamjerkama, verificiran u Saboru. Na Saboru je Mažuranićev izbor osporen s prigovorom da navedene općine nisu ni imale pravo birati svoje zastupnike na što je Mažuranić odgovorio da nije bio prisutan na izborima, ali da pretpostavlja da su te općine izvršile izbor ne kao općine, već kao kotar Zagrebačke županije te da je on voljan odstupiti ukoliko Sabor smatra da te općine nemaju pravo na svoga zastupnika. Mažuranić IV, 474; Horvat, Rudolf. Ban Ivan Mažuranić. O 40-godišnjici smrti njegove. *Hrvatsko kolo* 11, 1930, 51; Šidak, 1973, 285; Živančević, 1988, 78-79.

⁶² U tom rasporedu izborni red u osnovi slijedi izborni zakon iz 1845. koji je predstavljao most prema izbornom redu 1848. Horvat J., 1989, 94.

⁶³ Polić ocjenjuje da je taj izborni red možda bio napisan po uzoru na odgovarajući češki izborni red, a isključuje ugarski i austrijski (kurijalni) izborni red kao moguće uzore. Polić, 1908, 657, 658-659.

⁶⁴ Horvat J., 1939, 31-32.

nezadovoljna banovom politikom za koju su držali da je usmjerena na održanje Carstva.⁶⁵

Sabor je 1848. zasjedao od 5. lipnja do 9. srpnja, donijevši 35 članaka različite prirode, a rad koji je prekinuo zbog izvanrednih okolnosti koje su najavljuvale oružani sukob s Ugarskom više nije nastavio. Najvažnije osnove izradio je Ivan Mažuranić koji je postao tajnik Sabora⁶⁶, a čija se predrevolucionarna iliristička sklonost slavenskoj uzajamnosti u hrvatskoj političkoj zbilji instalirala u austroslavističko usmjerenje kao okosnicu rješavanja hrvatskog pitanja⁶⁷. U svojoj ukupnoj djelatnosti Sabor se ponajprije usredotočio na rješavanje tekućih pitanja i osobito pitanja rješavanja budućeg državnopravnog položaja Hrvatske i njezinog odnosa spram Ugarske i Austrije, dok modernizacija institucija vlasti nije došla na dnevni red. Uz temeljni zahvat u društvene odnose ukidanjem kmetstva i feudalnih odnosa, ukinuti su i vlastelinski sudovi⁶⁸, ali za tim nisu slijedile i

⁶⁵ Voda narodnjačke lijeve "oporbe" bio je barun Dragojlo Kušlan. Horvat J., 1939, 33.

⁶⁶ Mažuranićeva politička djelatnost došla je do izražaja sa zasjedanjem Sabora. Mažuranić je bio zadužen za izradu nacrtu najvažnijih saborskih akata pa je izradio i nacrt za sastav Banske vlade kao i nacrt svih predstavi vladaru, a sudjelovao je i u pregovorima s Madarima u Beču. Mažuranićev prvi govor u Saboru 20. lipnja 1848. o uvjetima pomirenja s Madarima i izrada odgovarajuće osnove pokazuje njegovu racionalnu i pragmatičku političku platformu i ilirsko usmjerenje. Mažuranić se izjasnio za ulazak u pregovore "ne kao narod hrvatski", već "kao kraljevine ili kao narod hrvatsko-slavonsko-srpski" čime je obuhvatio i Vojvodinu, zalagao se za jednakopravnost strana u pregovorima i za izradu dokumenta koji bi potvrđivao slobodu, jednakost i bratstvo te za redefiniciju granica po jezičnim kriterijima (i stoga povratak Medimurja) i osnivanje nacionalnih vlada (slavačke, vlaške i madarske). Mažuranić je tako pitanju hrvatsko-ugarskih odnosa pristupio u sklopu svih nacionalnih i državnopravnih problema u Monarhiji, a jamstvo je sporazumu nalazio u ustanovljenju središnje vlade i parlamenta za cijelu Monarhiju. Horvat Rudolf, 1930., 51; Šidak, 1973, 287; Živančević, 1988, 85-88; (Deželić, Gjuro) *Životopis preuzvišenoga gospodina Ivana Mažuranića*. Karlovac, 1861, 15.

⁶⁷ Šidak, 1973, 282.

⁶⁸ Vlastelinsko sudstvo ukinuto je temeljem Zak. čl. XXVII: 1848. kojim je proglašena neovisnost seljaka i seoskih općina od dotadašnje vlastelinske vlasti, a odgovarajuće upravno-sudbene poslove preuzeli su županijski suci. Zapisnik sabora trojedne kraljevine Dalmatinske, Hrvatske i Slavonske 5. i slijedećih mjeseca Lipnja i Srpnja danah godine 1848. držanog. U: *Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, (ur. Kukuljević-Sakcinski, Ivan), II. Zagreb 1862, 344; Gross, 1985, 100.

dalje reforme ustroja vlasti. Tako ograničenom regulativom ostao je netaknut plemićki karakter županija kao i municipalni ustroj vlasti - unatoč tomu što su županije i municipalni ustroj bili osnovica cjelokupnog upravnog i pravosudnog ustrojstva. Svakako je uočljivo i da se - izuzimajući pojedine vidove načela pravne jednakosti - nije pristupilo reguliranju temeljnih građanskih i političkih prava koja su bila postavljena u samim *Zahtjevanjima naroda* (sloboda tiska, pravo okupljanja, porotno suđenje) i s njima povezanih reformi u sudstvu (neovisnost, javnost i "odgovornost" sudstva) mada je, za neke od njih, postojala svojevrsna modelska okosnica u "travanjskim zakonima" Ugarskog sabora.⁶⁹

Namjera Sabora da postavi temelje modernih institucija vlasti svakako je postojala. Ona je - osim u članku XI. o federalističkom uređenju Monarhije koji je bio programatskog i stoga političkog, a ne pravnog karaktera - bila vidljiva u osnivanju odbora zaduženih za izradu odgovarajućih prijedloga. Iz zadaće je tih odbora vidljiv i zacrtani smjer modernizacije. Osnovani su bili: Odbor za izradu osnova o budućoj vladi, uređenje Sabora i izbornog reda, Odbor za najneophodnije popravke građanskog, mjenbenog i kaznenog zakona te sudskog postupka i uređenja sudova, Odbor za rješavanje pitanja financija, poreza, trgovine, željeznica i obrta, Odbor za pitanja ukidanja urbarskih daća i poljoprivrede, Odbor za poboljšanje nastave u vjeronauku i naukama, Odbor za izradu osnove o obrani domovine i posebno o narodnoj straži, Odbor za uređenje županija te Odbor za uređenje Vojne krajine⁷⁰. Vidljivo je da su uključena sva glavna područja političkog i ci-

⁶⁹ Usp. *Zakonski članci Ugarskog' državnog Sabora godine 1847/8*. Zagreb, 1860; Csizmadia, 311-350; Rácz, Attila. *Contemporary European Constitutional Development and the Hungarian Public-Law Legislation in 1848. Acta Juridica Hungarica* 34, 1992, 3-4, 147-156.

⁷⁰ Usp. zapisnik sabora u *Iura regni...*, 1862, 328-329. No, čini se da su ti odbori kasnije bili drukčije podijeljeni jer je bio ustrojen Središnji odbor koji je zatim ponovo raspodijelio posao, uputivši ujedno pododbore da pregledaju novije ugarske zakone i izdvoje ono što je korisno. Polić, 1908, 660.

vilnog života koja u osnovi slijede, pa i prelaze, zahtjeve postavljene u *Zahtevanjima naroda*. Od posebne je važnosti, čini se, bilo pitanje izrade zakona o uređenju županija, gradova i krajiških općina. Na potrebu izrade te osnove Sabor je izričito ukazao pred kraj zasjedanja kada je ujedno zatražio da se navedene upravno-teritorijalne jedinice obraćaju banu za dozvolu u slučaju rješavanja potrebnih tekućih pitanja zapošljavanja i preustrojstva⁷¹.

Saborska je modernizacijska zakonodavna djelatnost na unutarnjem planu tako ostala vrlo sužena. Ipak, prihvaćeni saborski zaključci ukazuju na odnos prema novim vrijednostima. Najuočljivije je i najznačajnije mjesto zauzimala potreba osnivanja odgovorne vlade što je, čini se, bila ključna točka u uređenju samostalnog političkog sustava.⁷² Zahtjev za osnivanjem odgovorne vlade pojavljuje se u više važnih saborskih osnova i zaključaka koje je u ime Sabora sastavio Ivan Mažuranić⁷³.

Elementi koncepcijske promjene u političkoj akciji vidljive su i na drugim mjestima, a osobito u saborskom dokumentu *Manifest*

⁷¹ Usp. zapisnik sabora u: *Iura regni*, 1862, 351.

⁷² Na takvo shvaćanje uloge odgovorne vlade upućuje već i sam njezin položaj u političkom sustavu, učestalost i značaj kojim je pitanje odgovorne vlade tematizirano, a i B. Šulek u jednom austroslavistički usmjerenom članku ustvrđuje da Hrvatskoj nisu dovoljne dotadašnje revolucionarne stečevine poput slobode tiska, javnosti, predstavničkog sustava itd., već i neovisna vlada odgovorna Saboru. Markus, 1996, Hrvatski politički pokret..., 31.

⁷³ U članku XI. O osnovi odnošenja sproću Ugarske i Austrije traži se uspostavljanje samostalne vlade odgovorne Hrvatskom saboru kojoj bi predsjedavao ban, a na čiji bi prijedlog kralj imenovao članove vlade te uspostavljajući Saboru odgovornog hrvatskog ministra u središnjoj vladi u Beču (Usp. zapisnik sabora 1848. godine u: *Iura regni*, 1862, 324-325). Čini se da je Mažuranić autor i nacrt "Osnove zakona o odnošenju trojedne kraljevine prema monarkii austrijskoj" gdje se također pojavljuje taj zahtjev. (Korunić, 1992, 241). Zahtjev za osnivanjem odgovorne vlade pojavljuje se i u političkim dokumentima Sabora koje je izradio I. Mažuranić: Predstavka zastupnika Nj. veličanstvu (zapisnik sabora 1848. godine u: *Iura regni*, 1862, 359), Manifest naroda hrvatsko-slavonskoga (zapisnik sabora 1848. godine u: *Iura regni*, 1862, 1862, 353), Reprezentacija na nadvojvodu Ivana (Mažuranić III, 1979, 209).

naroda hrvatsko-slavonskoga koji je izradio Ivan Mažuranić. Sadržaj je *Manifesta* na neki način dopuna liberalno usmjerenog spisa *Hervati Madjarom* argumentom hrvatskih povijesnih prava, ali i u njemu se nacija promatra kao kolektivna osoba s prirodnim pravom na slobodu, jednakost i bratstvo uz istaknuto načelo odgovorne vlade⁷⁴.

No, Sabor tijekom svog rada nije ostvario značajnije dosege glede reformi institucija vlasti i jamstava sloboda i prava pojedinca, a njegovo je razilaženje na neodređeno vrijeme 9. srpnja 1848. zapravo značilo stvarni završetak rada. Ipak, odbori za izradu zakonskih osnova nastavili su djelovanje.

Tijekom prve polovice 1849. dovršen je rad odbora na osnovama o uređenju županija, o hrvatskoj vladi, o Saboru, o narodnoj vojsci, o odnosu Hrvatske prema Austriji i o školstvu koje su potom upućene oblastima na mišljenje te, u nekim slučajevima, i objavljene, ali nisu dospjele u bilo koji oblik i stupanj pravnog osnaživanja⁷⁵. Osnove zakona ipak pokazuju da je nakon rješavanja hitnih i temeljnih državnopravnih pitanja Sabor planirao nastaviti s radom na modernizaciji institucija vlasti.

Nacrti koje su odbori izradili, uglavnom smjeraju oblikovanju institucija na podlozi modernih načela, a zasnivaju se na pretpostavci autonomnog položaja Hrvatske i austroslavističkoj orijentaciji uz kompromise koji uzimaju u obzir hrvatske specifičnosti⁷⁶.

Osnova zakona o uređenju županija - koje u međuvremenu nisu izmijenile svoju stалеšku prirodu zbog čega su bile izložene napadima tiska - zasniva se na stavu o značaju

⁷⁴ Manifest naroda hrvatsko-slavonskoga. Usp. zapisnik sabora 1848. godine u: *Iura regni*, 1862., 1862, 350-356.

⁷⁵ Markus, Tomislav. Zakonske osnove odbora Sabora Hrvatske i Banskog vijeća 1849. godine. *Časopis za suvremenu povijest* 28, 1996, 1-2, 142 i d.

⁷⁶ Iz toga što se osnove zasnivaju na pretpostavci o autonomnom položaju Hrvatske, a neke su od njih objavljene nakon donošenja Oktroiranog ustava, očit je i negativan odnos prema tom ustavu odnosno stav o nenadležnosti austrijske vlade u Hrvatskoj. Markus, 1996, Zakonske osnove..., 141.

županija za obranu hrvatske ustavnosti te o neodrživosti staleškog uređenja. To je u skladu s uvjerenjem koje je bilo prisutno u javnosti tijekom 1848. i 1849. o tome da je moguće provesti modernizaciju tradicionalnog municipalnog ustrojstva, a koje je dijelom proizlazilo i iz straha od prisilne centralizatorske i germanizatorske modernizacije izvana⁷⁷. Osnova je zakona u županijama predviđjela odvajanje sudske i upravne vlasti, individualiziranje funkcija i uvođenje odgovornosti funkcionara, davanje autonomije općinama, upravno podvrgavanje županija hrvatskoj vladi i stoga oduzimanje prava na odbacivanje zakona. Takva je osnova donosila vrlo značajnu promjenu županijskog ustrojstva. No, iz osnove je - vjerojatno iz razloga oportuniteta - izostavljeno uređenje izbora za županijsku skupštinu što je pak bio ključni čimbenik bez kojeg promjena ustrojstva ne bi imala značaja.⁷⁸ Unutar istog odbora koji je izradio Osnovu zakona o županijama izrađena je i Osnova zakona o uređenju slobodnih kraljevskih gradova, ali je ona odbačena unutar samoga odbora nakon kritika iz javnosti.⁷⁹

Osnovu zakona o hrvatskoj vladi izradio je Odbor za izradu osnova o vladi i Saboru, a njome se predviđjalo ustroj *Deržavnog vieća* na čelu s banom koji bi imao položaj kraljevog namjesnika i pravo protupotpisa koje bi imao i svaki od resornih ministara. Postojala bi individualna pravna odgovornost čiji je po-

⁷⁷ Markus, 1996, Hrvatski politički pokret..., 51.

⁷⁸ O Osnovi o uređenju županija v. Markus, Tomislav. Zakonske osnove odbora Sabora Hrvatske i Banskog vijeća 1849. godine. *Časopis za suvremenu povijest* 28, 1996, 1-2, 145.

⁷⁹ Osnova o uređenju gradova definirala je grad kao "neovisnu oblast pod neposrednim nadzorom vlade", dijelila je gradove u tri skupine prema veličini, izborno pravo imali su muškarci uz cenzuse imovine, zvanja, izobrazbe, obitavanja i zarade, složeni sustav izbora za gradsko vijeće odvijao se tajnim glasovanjem, činovništvo je i dalje bilo izborno, gradonačelnika su birali zastupnici, sudstvo i uprava su bili spojeni. *Novine dalmatinsko-hercegovačke*, 23. I. 1849. i 25. I. 1849; Čepulo, Dalibor. Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakonu o uređenju gradskih općina iz 1881. godine. *Hrvatska javna uprava*, 2, 2000, 1, 83-120.

stupak ostvarenja bio, također, propisan, ali i kolektivna odgovornost Hrvatskom saboru⁸⁰. Ta je osnova tako predviđjela moderan oblik vlade kao pretpostavku punog parlamentarizma.

U sklopu je istog tog odbora Ivan Mažuranić izradio Osnovu zakona o uređenju Sabora i izbornog prava⁸¹. Osnovom je bilo predviđeno dvodomno uređenje Sabora, utvrđen je termin svakogodišnjeg sastajanja Sabora i banu dodijeljeno pravo na otvaranje, odgađanje i zatvaranje Sabora po završetku njegovog rada te obveza sazivanja novog Sabora u roku od tri mjeseca od raspuštanja. Predviđeno je bilo i ukidanje virilnog prava, ograničeni imperativni mandat, a kao brana demokratskim opasnostima zadržani su posredni i neposredni izbori uz umjereni imovinski ili porezni cenzus za aktivno izborno pravo te profesionalni ili intelektualni cenzus kao alternativa imovinskom ili poreznom cenzusu za pasivno izborno pravo za koje je uvjet bila i pismenost⁸². Ta osnova uvelike predstavlja izmjenu dotadašnje regulative i unosi neke pretpostavke modernog djelovanja Sabora uz jamstva njegove autonomije. U spoju s modernom i odgovornom vladom, takvo je uređenje Sabora moglo biti osnovom za razvoj prema punim oblicima modernog parlamentarizma.

Izrađena je i osnova kojom je predviđeno osnivanje narodne vojske u objedinjenoj vojnoj i civilnoj Hrvatskoj, a ta bi se vojska na-

⁸⁰ Vlada bi obavljala sve poslove osim zajedničkih (vanjski poslovi, financije i vojska) te bi imala odsjeke prosvjete i vjerozakona; unutarnje financije, trgovinu, promet, poljodjelstvo, i poštu; unutarnje poslove; pravosuđe i obranu i domaću vojsku. O Osnovi o hrvatskoj vladi v. Markus, 1996, Zakonske osnove..., 145-147.

⁸¹ Markus, 1996, Zakonske osnove..., 148; Polić, 1908, 660.

⁸² Polić drži da je glavni izvor Mažuranićevog nacrtu belgijski ustav, a da na odgovarajući ugarski zakon podsjeća stoga što se i ugarski ustav naslanjao na isti izvor. Polić, 1908, 668. Polićev komentar Mažuranićevog nacrtu v. u Polić, 1908, 660-669. Tekst osnove saborskog i izbornog reda izrađene u Odboru Sabora 1848. v. u: Polić, Ladislav. Povijest modernoga izbornoga zakonodavstva hrvatskoga. *Mjesečnik Pravnika društva u Zagrebu* 34, 1908, 9, 780-789. Usp. i: Markus, Zakonske osnove..., 1996, 147-150.

lazila pod zapovjedništvom Bojnog odsjeka hrvatske vlade i bila bi izdvojeni dio austrijske vojske⁸³. Taj je posve nerealni nacrt bio i u suprotnosti s koncepcijom zajedničkih poslova s Austrijom koja je došla do izražaja u Osnovi o odnosu Hrvatske prema Austriji⁸⁴.

Prosvjetni je odsjek Banskog vijeća pak izradio Osnovu zakona o školstvu koja predstavlja prvi pokušaj sustavnog rješavanja tog problema od domaćih snaga i ujedno pokazuje važnost koju su modernizacijske snage pridavale razvoju školstva kao pretpostavci cjelovitog nacionalnog kulturnog, znanstvenog i političkog razvoja. Osnova se zakona temeljila na austrijskom zakonu, a vidljiva je demokratska tendencija proširenja mreže škola i omogućivanje sustavne izobrazbe za sve slojeve uključujući i pristup sveučilištu koje je trebalo osnovati. Najznačajnije je obilježje te osnove gotovo puna laicizacija školstva i puno podvrgavanje školskog sustava hrvatskim vlastima, osim djelomičnog ograničenja u slučaju sveučilišta⁸⁵.

Unatoč tomu što ni jedna od tih osnova nije dospjela do zakonodavnog postupka one ipak ukazuju na političku podlogu djelovanja pokreta 1848. Najuočljivije je obilježje da se osnove koje su izradili odbori odnose isključivo na ustrojstvo vlasti i školstvo, dok su jamstva građanskih i političkih sloboda i prava pojedinca ostala posve izvan njihovog domašaja. Čini se da su te osnove, uglavnom, bile zasnovane na kompromisu između tradicionalnih okvira i novih i modernijih rješenja te da je postojalo usmjerenje na uspostavlja-

⁸³ O Osnovi o narodnoj vojsci v. Markus, 1996, Zakonske osnove..., 150-153.

⁸⁴ Osnova zakona o odnosu Hrvatske prema Austriji predviđa jedinstvenu Trojednu Kraljevinu sastavljenu od hrvatskih krajeva u Monarhiji (osim Istre), uz mogućnost povezivanja s Vojvodinom i slovenskim pokrajinama, ali uz odricanje mogućnosti da postane dio njemačkog saveza. Središnja vlada ne bi smjela osnivati zajedničke organe na području Trojedne Kraljevine čija bi vlada bila u rangu Državnog vijeća ili niža, ali od njega neovisna. O Osnovi o odnosu Hrvatske prema Austriji v. Markus, 1996, Zakonske osnove..., 153-154.

⁸⁵ O Osnovi o školstvu v. Markus, 1996, Zakonske osnove..., 154-158.

nje institucija vlasti primjenom i modernih načela, ali zastoj pa možda i nespornost glede uspostavljanja moderne regulative zaštite građanskih sloboda i prava. Zamjetno je i da je, u odnosu na zahtjeve postavljene u *Zahtevanjima naroda*, izostala namjera uvođenja modernog sudstva pa tako i načela diobe sudstva i uprave. Razlog zaobilazanja rješavanja pitanja sudstva zacijelo, slično kao u Ugarskoj, gdje je ipak uvedeno porotno suđenje u sklopu uređenja slobode tiska, leži u tome što bi zahvaćanje tog značajnog pitanja značilo ulazak u preoblikovanje jedne od temeljnih odrednica municipalnoga ustroja. Utoliko nisu provedeni odgovarajući zahtjevi iz *Zahtevanja naroda* koji se tiču sudstva. Dijelovi koji se tiču strukture javnih financija, uglavnom, nisu ni mogli biti provedeni u okolnostima koje su postojale.

Glede pitanja sloboda i prava najuočljiviji je izostanak regulative koja bi se odnosila na slobodu tiska koje je u Ugarskoj bilo regulirano jednim od temeljnih zakona čiji je, kao što je napomenuto, dio bio i elementarno uređenje porotnog suđenja. Međutim, u Hrvatskoj to pitanje nije bilo regulirano. Nije se prišlo ni uređenju prava na okupljanje i udruživanje koja su bila istaknuta u *Zahtevanjima naroda*. Razlog koncentraciji na ustrojbeno pitanje zacijelo je u temeljnoj važnosti izgradnje državnopravnog okvira. No, teško da se samo time da objasniti tako izraženi izostanak interesa za reguliranje pitanja sloboda i prava. Objašnjenje bi se, možda, moglo potražiti i u prosljedenoj konzervativnoj usmjerenosti na pitanje ustroja vlasti i kulture koja su sve do 1848. posve dominirala hrvatskom političkom scenom te u nepotpunoj zrelosti hrvatskih modernizacijskih snaga da i pitanja građanskih sloboda i prava postave na jednaku razinu s pitanjima ustroja vlasti. Na to, donekle, upozorava i već istaknuti slabiji položaj odgovarajućih prava u *Zahtevanja naroda*. Tako se čini da su hrvatski reformisti u svom formativnom razdoblju bili usmjereni prvenstveno na državu, prosvjetu i kulturu kao osnovne poluge razvoja.

Valja reći da unatoč ograničenim dosezima zakonodavne djelatnosti Sabora i činjenici da izradci odbora neće biti pretočeni u pravnu regulativu obilježja njihovog rada pokazuju načelno značajan pomak u smjeru racionalizacije prava.⁸⁶

Međutim, zakonodavna se djelatnost samoga Sabora i po širini i po dubini zahvata značajno razlikuje od ugarskih travanjskih zakona. Bliži je u toj usporedbi rad odbora, ali se čini da ni on ne doseže mađarska nastojanja i k tome je bio daleko od realizacije. Travanjskim zakonima Ugarska je dobila razmjerno cjelovitu i modernu institucionalnu podlogu svoje državnopravne zasebnosti na čijoj je pravnoj snazi i određenjima mogla graditi težnje prema punijoj državnosti. Nakon 1861. ti će zakoni Ugarskoj poslužiti kao vrlo snažan legitimacioni i institucionalni oslonac u zahtjevima za odgovarajućim zasebnim državnopravnim položajem te će značajno utjecati na mađarski uspjeh u vidu Austro-ugarske nagodbe. Za razliku od toga, Hrvatima će nakon 1848. ostati, uglavnom, nepotpuno definirana politička platforma o prekidu državnopravnih veza s Ugarskom i federalističkom ustroju Carstva. Pravni izdanci hrvatskih nastojanja 1848. bili su provizorni, dopuštali su dvojbe o pravnoj utemeljenosti i, kako je pokazano, regulirali su tek neka pitanja umjesto da su postavili cjelovitu institucionalnu podlogu ustroja vlasti u

⁸⁶ Godine 1848. razotkriven je obzor u kojem se jasnije nazire generalizacija, tipizacija, sistematizacija, formalizacija i pozitivizacija, dok su slabije uočljive ili nisu ni prisutne sekularizacija, profesionalizacija i standardizacija. Ipak, valja ukazati na izražene ograničenosti. Tako, glede sekularizacije valja navesti da Sabor ne dovodi u pitanje ulogu Crkve u područjima društvenog života koje ona tada zauzima (tako primjerice u školstvu i bračnom pravu) i niti ne smjera na uvođenje vjerske jednakosti. Glede standardizacije valja navesti da nema naznaka izmjena zastarjelih formalističkih proceduralnih pravila feudalnog prava niti je u samome građanskom Saboru donijet poslovnik, glede profesionalizacije valja navesti da nije isključena izbornost činovnika u županijama koje su predstavljale daleko najpretežniji pa i najutjecajniji dio upravnog aparata u Hrvatskoj. Obilježja procesa racionalizacije prava prema Weberu u Pusićevom tumačenju v. u: Pusić, Eugen. *Društvena regulacija. Granice znanosti i iskustva*. Zagreb 1989, 49-50.

Hrvatskoj. I bez obzira na taj uočljiv izostanak zakonodavne djelatnosti Sabora Hrvati su 1848. imali povoljan položaj zahvaljujući dotadašnjem posebnom položaju u odnosu na Ugarsku kao i zahvaljujući vojno-političkim uvjetovanostima. Ni drukčiji rezultati zakonodavnog rada Sabora vjerojatno ne bi utjecali na ukidanje ustavnosti 1849. koje je prekinulo hrvatska nastojanja prema izgradnji zasebnog položaja u Carstvu. Međutim, kada od 1861. - u za Hrvate suženijem prostoru - težište rasprava o definiranju odnosa u Carstvu bude u značajnijoj mjeri pomaknuto prema ustavnim i pravnim obrazloženjima, Hrvati će se zateći u uočljivo slabijem položaju nego li Mađari. Mađari će od 1861. dosljedno tražiti povratak ustavnosti i pri tome kao ključni argument potezati ustavne zakone 1848. koje je donio Ugarski sabor i potvrdio vladar, a kojima je postavljena razmjerno cjelovita struktura vlasti, uključujući i položaj Hrvatske. Hrvati će se 1861. i kasnije pak pozivati na raskid faktičnih i državnopravnih sveza s Ugarskom 1848., ali - za razliku od Mađara u odnosu na Beč - taj raskid nije bio popraćen i cjelovitijim uređenjem unutarnje strukture vlasti na modernim osnovama. Takvo bi uređenje, doneseno u Hrvatskom državnom saboru, čak i bez obzira na vjerojatno nepotvrđivanje takvih zakona od vladara, hrvatskim traženjima zacijelo davalo drukčiji značaj. Zakonodavni rad Hrvatskog državnog sabora 1848. tako se, vjerojatno, može doživjeti kao propuštanje ozbiljne prilike. S obzirom na dalji tijek događanja do 1918., a i kasnije, zacijelo i kao propuštanje najozbiljnije prilike za utvrđivanje hrvatske moderne državnopravne zasebnosti.

ZAKLJUČAK

Razdoblje do 1848. u Hrvatskoj je proteklo u zakašnjelom i djelomičnom prihvatu modernih ideja iz europskog okružja, dok razdoblje pred 1848. i sama 1848. protiču u ubrzanom razvoju u kojem su te ideje pretočene u cjeloviti nacionalni politički pro-

gram prilagođen hrvatskim prilikama. To je značilo kidanje spona na idejnom planu sa staleškim okvirima razvoja i stvaranje idejne osnove za priključivanje modernim europskim tokovima političkog i društvenog razvoja, usmjerenjem prema izgradnji nacionalne države. Sukob Hrvatske s Ugarskom zbog presezanja mađarskog nacionalizma kao i istodobni sukob bečkog dvora i Mađara, stvarao je Hrvatskoj povoljne pretpostavke za izgradnju modernog unutarnjeg pravno-političkog sustava čime bi na izraženiji način bio definiran i učvršćen posebni autonomni položaj Hrvatske.

Međutim, dramatična zbivanja na državnom pravnom planu u Hrvatskoj 1848., s izuzetkom proglašenja pravne jednakosti i ukidanja kmetstva i vlastelinskih sudova, nisu imala svoj pravi odraz na institucionalnoj razini. Upravno-teritorijalni i pravosudni sustav te područje građanskih sloboda i prava, osim navedenih izuzetaka, ostali su neizmijenjeni. Određeni, razmjerno ograničeni, modernizacijski zahvati ostali su tek u navedenim nacrtima zakonskih osnova odbora, a zbog usmjerenosti na borbu s Mađarima te zbog okvira nametnutog oktroiranim ustavom nije došlo ni do osnaživanja tih osnova niti do izmjena na odgovarajućem planu podzakonskim aktima ili *via facti*.

Baština se 1848. tako pojavljuje u vidu modernizacijskih i državnopravnih potencijala, koji su na kraju ipak organski povezani. S jedne strane, ostalo je temeljno načelo pravne jednakosti, a zamisli iz *Zahtjevanja*

naroda nastaviti će trajati preko samih aktera pokreta 1848. te će se u odgovarajućim uvjetima pretočiti u zakonodavnu djelatnost kasnijih sabora kojima će se u Hrvatsku nastaviti uvesti cjelovita moderna pravna regulativa. Ti će naponi imati svoju kulminaciju u zakonodavnoj djelatnosti Mažuranićevoga razdoblja 1873. - 1880. Državnopravni će se potencijali iz 1848. od 1861. do 1868., kada je konačno definiran položaj Hrvatske u odnosu na Ugarsku, pak očitovati dvojako. S jedne strane, oni će se očitovati u pozivanju na raskid faktičnih i državnopravnih sveza s Ugarskom 1848., a na tomu će se temeljiti zahtjevi za novim definiranjem odnosa s Ugarskom te jednakopravnim položajem Hrvatske u tim pregovorima. S druge strane, propuštanje je Hrvatskog državnog sabora da 1848. pravno učvrsti hrvatsku zasebnost putem cjelovitog uređenja ustroja vlasti, pa i sloboda i prava građana, na modernim temeljima takvu hrvatsku poziciju značajno slabilo u odnosu na Ugarsku. Mađari su upravo u ustavnim zakonima 1848. imali snažnu legitimaciju i pravnu podlogu svojih nastojanja te su se u borbi oko definiranja ustavnih okvira položaja Mađarske u Monarhiji s pravom mogli pozivati na povrat tih zakona i na vraćanje strukture vlasti koja je tim zakonima bila uvedena na ustavan način, a upravo je taj cjeloviti pravni supstrat nedostajao hrvatskim zahtjevima. Sklop zbivanja oko sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe i njezina glavna obilježja mogu se, barem dijelom, promatrati kao uvjetovani ostvarenjima, ali i propuštanjima iz 1848. godine.

D. Sc. DALIBOR ČEPULO, Assistant Professor at the Faculty of Law in Zagreb

DEVELOPMENT OF IDEAS ON THE ORGANIZATION OF POWER AND CIVIL RIGHTS IN CROATIA 1832-1849

SUMMARY

Appearance of the modern ideas on the organization of power and civil rights in Croatia was in a way obstructed by the fact that the Croatian autonomy was defended by appealing on the *iura municipalia* with feudal substance. Transition from basically conservative to basically liberal framework in the programmatic documents of the Croatian national movement can be seen only from 1848. Croatian - Hungarian conflict, which broke out due to the intrusion of the Liberal nationalistic Hungarian government into Croatian autonomy, as well as the conflict of Hungarians with Habsburgs at the same time, created opportune political background for building up of modern autonomous legal-political system which would be an important step in framing and strengthening autonomous position of Croatia in modern period. However, those opportune political circumstances did not find true expression in the results of the short-lived Croatian *Sabor* (Diet) which left untouched administrative-territorial and judicial system as well as the field of civil rights (except the proclamation of equality by law and abolition of serfdom). Reform drafts of the laws prepared through 1849 by the committees of the *Sabor* did not reach its goal, as *Sabor* had not been convened anymore. Heritage of 1848 found its expression in 1861 in the tenet that in 1848 Croatia broke-up ties with Hungary *de facto* and *de iure* (constitutionally) out of which Croatian demand for new framing of the Croatian-Hungarian ties was dragged. However, such Croatian position was seriously weakened by omission of the Croatian *Sabor* of 1848 to build up modern institutions of autonomous organization of power, as compared to Hungary, which had strong political and legal-institutional background for its attempts in the constitutional laws of the Hungarian Diet of 1848.

Key words: Habsburg Monarchy, liberalism and conservatism, modernization, organization of power

52
33
79

8
10 0,50